

PRIGORJE PLANINSKOG NIZA IVANČICE

Evolucija agrarnog pejzaža

IVAN CRKVENČIĆ

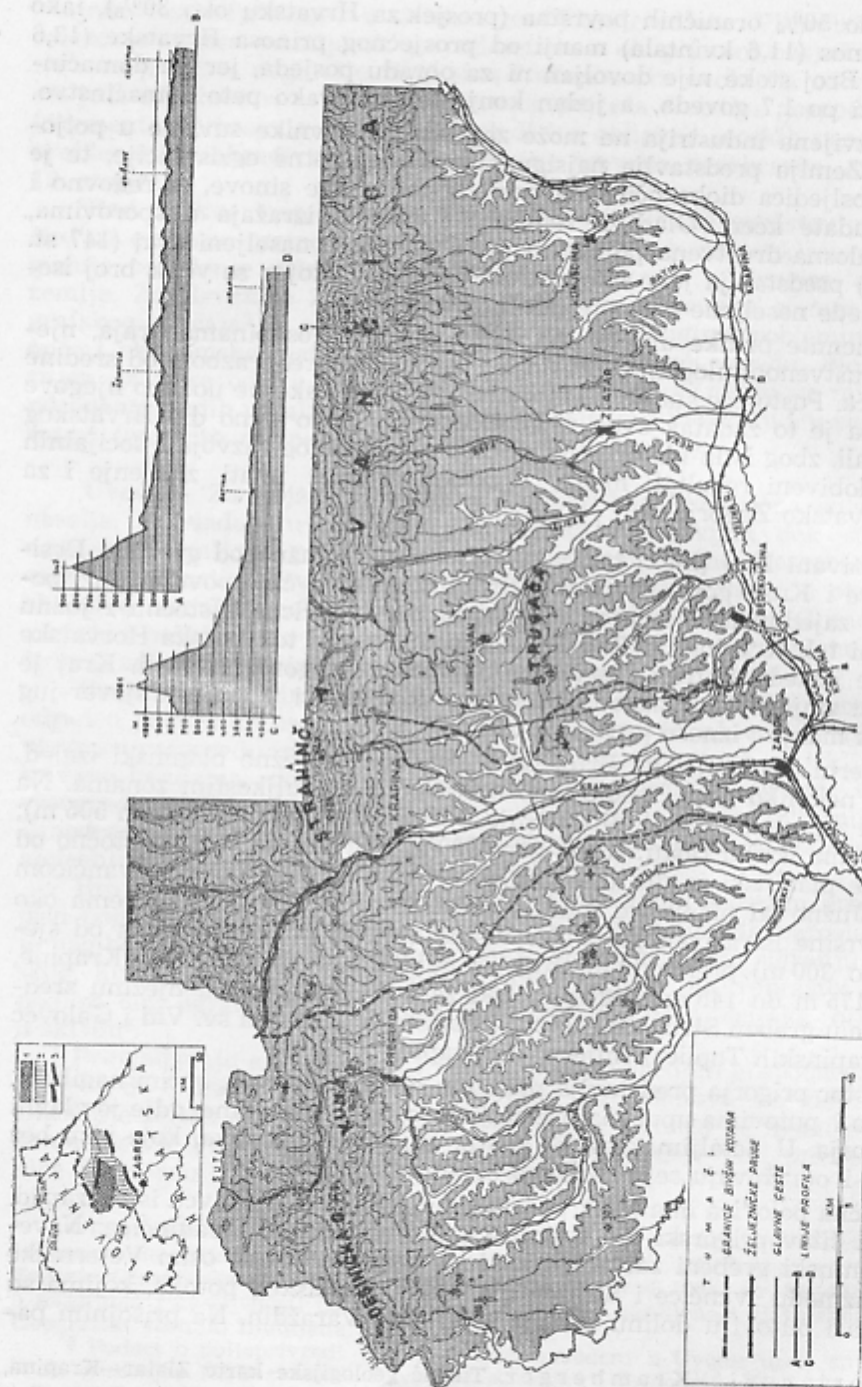
Predgovor — Privlačnost agrarnog pejzaža Hrvatskog Zagorja i slabe ekonomske prilike njegova stanovništva potakli su me, da istraživanja, vršena u gornjem porječju Bednje¹, proširim i na druge dijelove Hrvatskog Zagorja. Odlučio sam obraditi južno prigorje planinskog niza Ivančice, najvažniji dio Hrvatskog Zagorja.

U radu su mi pomogli Rektorat Sveučilišta i Dekanat Prirodoslovno-matematičkog fakulteta u Zagrebu novčanom pomoći za terensko istraživanje i rad u ustanovama van Zagreba, na čemu im se najljepše zahvaljujem. Veliku hvalu dugujem namještenicima Arhiva mapa u Zagrebu, područnih katastarskih i gruntovnih ureda u Pregradi, Krapini, Zlataru i Varaždinu, Državnog arhiva, Uprave Hidrometeorološke službe NRH, profesorima Seminara za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta i Instituta za ekonomske nauke Pravnog fakulteta u Zagrebu. Posebno se i toplo zahvaljujem svojim profesorima na Geografskom institutu dru J. Rogliču i dru I. Rubiću, za stručnu pomoć, a predstojniku Geografskog instituta dru J. Rogliču i za sugestije pri konačnoj redakciji rada.

U ljetnim mjesecima 1953. upoznao sam terenskim obilascima kraj i njegovu problematiku, a u zimskim mjesecima 1953./4. proučavao sam u Arhivu mapa u Zagrebu katastarske karte iz druge polovice 19. stoljeća. Tu sam upoznao oblike zemljišne razdiobe kraja sredinom 19. stoljeća i dobio uvid u važnost agrarnih promjena posljednjih sto godina. Za ljetnih mjeseci 1954. nastavio sam terenska istraživanja. Proučavao sam razvoj reljefa, sakupljao podatke o drugim elementima prirodne sredine te o razvoju sela, pa sam u tu svrhu obilazio katastarske i gruntovne urede. U zimskoj polovici 1954./55. radio sam u Arhivu grada Varaždina, Historijskom institutu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (tu su pohranjeni spisi porodice Keglević), Državnom arhivu i Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

Terensku građu i arhivski materijal počeo sam sređivati u proljeće 1955. Plan izlaganja građe prilagodio sam osnovnoj problematici — evoluciji agrarnog pejzaža. U prikazu prirodnih prilika izložio sam osnovne osobine, a u prikazu društvenih faktora do 16. stoljeća ukazao sam na obći izgled i značenje kraja do tog vremena. Glavni mi je zadatak pratiti razvoj agrarnog pejzaža od tog vremena dalje, i to u rasporedu naseljenosti, u

¹ C. I. O agrarnoj strukturi gornjeg porječja Bednje, Geografski glasnik, XIII., str. 101—115, Zagreb, 1951.

Sl. 1. Položaj i reljef južnog prigorja planinskog niza Ivanciće. 1 prigorje, 2 Hrvatsko Zagorje, 3 glavni planinski grebeni
 Fig. 1. Situation et relief des contreforts sud de la chaîne de montagnes Ivancića. 1 contreforts; 2 Le Zagorje route;
 3 principales crêtes de montagne.

dinama planinskih grebena nalaze se izdvojene kupe pogodne za smještaj utvrđenih srednjovjekovnih gradova.

Ocjeditiji tereni podnožja planinskih grebena predstavljali su pogodnije prostore za obrađivanje od nižih dijelova na jugu, koji su i danas podvodni i jače pokriveni šumama. Prirodne nepogodnosti južnog dijela djelomično su svladane tek izgradnjom cesta i željezničke pruge; otada je taj dio preuzeo vodeću ulogu.

Srednji dio istraživanog kraja je porječje Krapinice. Stanovnici tog prostora imaju jednake mogućnosti pristupa do željezničkih pruga u dolini Krapinice (pruga Zabok—Rogatec) i Krapine. Cesta i željeznička pruga naslijedile su trasu starog puta, koji je, dolinom Krapinice i probojnicom između Brezovice i Strahinčice, vezao dolinu Krapine i Štajersku. U ovom kraju nije došlo do tako jakih izmjena u važnosti pojedinih njegovih dijelova. I ovdje su prisojne padine Strahinčice i Brezovice pogodovale ranijem naseljavanju, ali ni ostali dijelovi nisu niski i vlažni kao oni u istočnom dijelu kraja, pa su relativno jače zahvaćeni starijom kolonizacijom.

Krajnji zapadni dio prigorja izdužen je u smjeru sjeverozapad-jugozapad i zaprema porječje Horvatske i Kosteljine. Ovo je najviši dio našega kraja, i podvodne doline zauzimaju manje površine. Kraj je udaljen od glavnog prometnog puta u dolini Krapine.

Istaknute razlike utjecale su na administrativno-teritorijalnu podjelu. Svaki od navedenih dijelova predstavljao je posebno kotarsko područje. Istočni dio u prigorju Ivančice bio je područje kotara Zlatar (384 km²),⁵ srednji dio u porječju Krapinice kotara Krapina (238 km²), a zapadni u porječju Horvatska i Kosteljine kotara Pregrada (199 km²). Cijeli kraj ima površinu od 821 km². Podudarenje navedenih dijelova prigorja i administrativnih granica kotara omogućuje upotrebu statističkih podataka, jer se granice kotara nisu mijenjale sve do najnovije administrativno-teritorijalne reorganizacije 1955. god.⁶

Prirodne osobine

Sastav i građa — Jezgre i najviši dijelovi planinskih grebena na sjeveru i pojedinih uzvišenja zaravni građeni su od trijaskih stijena.⁷ Najdublji član trijasa je verfen i on izbija na površinu u više jaraka sjevernog ruba Ivančice te kod Pregrade u Kuni gori. Iznad verfena mjestimično se javlja ljuštorni vapnenac (Muschelkalk). Inače su trijaskie naslage pretežno zastupane vapnencima i dolomitima gornjeg trijasa.

Najveće prostranstvo imaju tercijarne tvorevine. Gornjooligocenski, srednjomiocenski i gornjomiocenski sedimenti čine plašt starije planinske

⁵ Administrativno-teritorijalna podjela i imenik naseljenih mjesta NRH, Statistički ured NRH, Zagreb, 1951.

⁶ Rad je završen prije nove administrativno-teritorijalne podjele, pa sam se služio statističkim podacima bivših kotara.

⁷ Ukoliko nije posebno naznačeno, osnovni podaci o sastavu i građi uzeti su iz: Gorjanović-Kramberger, Geologijska karta (i Tumači geologijske karte) Hrvatske i Slavonije, list Rogatec—Kozje i Krapina—Zlatar, Zagreb, 1904. Buduća geološka istraživanja vjerojatno će izmijeniti i dopuniti postojeće geološke podatke Gorjanovića-Krambergera, ali to u biti ne će utjecati na naše shvaćanje o razvoju mlađeg fluvijalnog reljefa.

jezgre, dok je prostrana zaravan prigorja sastavljena od pontskih stijena. Naslage terciarnog plašta poredane su zonalno, nastarije (oligocenske) obično uz planinke jezgre, a mlađe (miocenske) dalje prema rubovima. U navedenom redoslijedu nedostaje mjestimično oligocen.

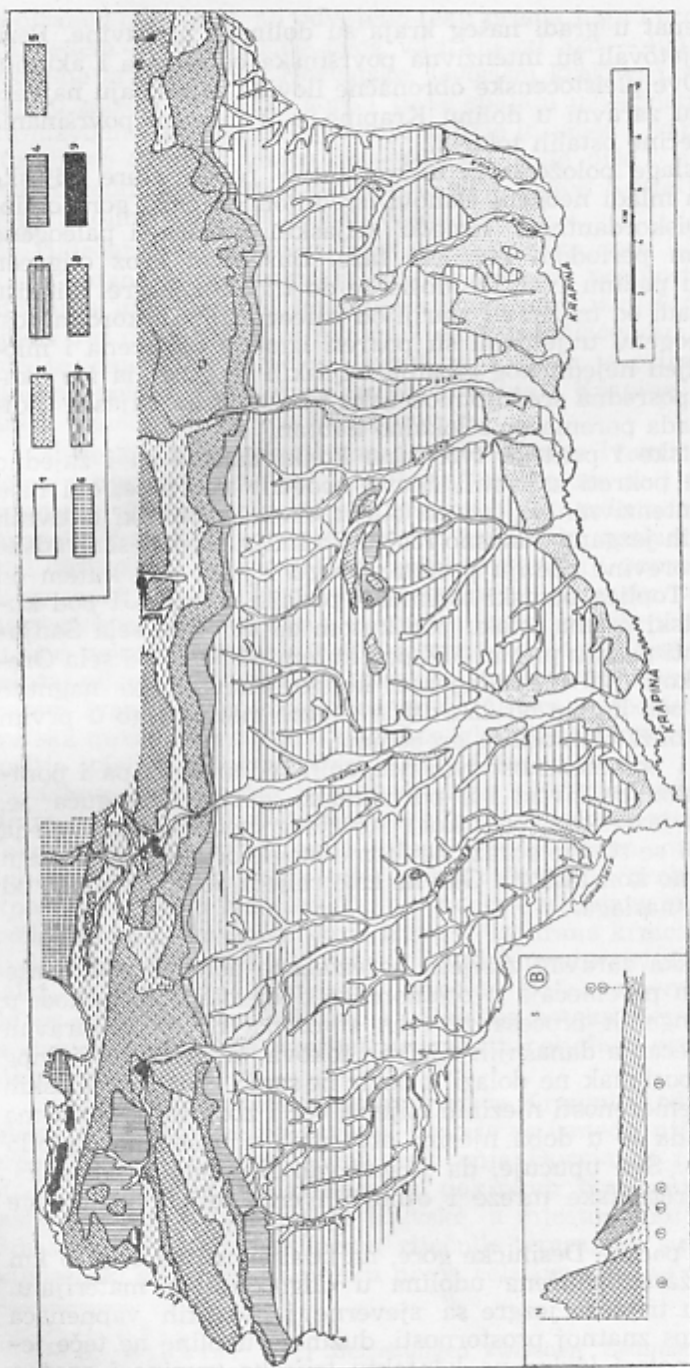
Oligocenske naslage leže transgresivno preko trijasa i padaju pod litavske vapnence. Sirina oligocenske zone nije ustanovljena, bušenjem je utvrđeno, da je ona uska⁸. Prevladavaju pješčenjaci i pijesci (bogati slojevima smeđeg ugljena). Naslage su mjestimično jako poremećene pa i nabrane. Na mjestima, gdje nisu nabrane, pad slojeva prilagođen je padinama jezgre. Oligocenski sedimenti jače su podložni površinskom odnosu, te su u njima usječene doline. Srednjomiocenski sedimenti u donjim dijelovima pretežno su građeni od krupnijeg materijala (konglomerata), koji postepeno, preko pješčenjaka ili sitnih konglomerata, prelazi u litavski vapnenac. Ti su otporniji i manje se troše, pa se ističu u obliku prirodnih bedema, koji prate južne padine planinskog niza Ivančice, a prelaze i u zaleđe Desiničke gore i Kune gore. Slojevi se redovno pružaju u smjeru istok-zapad i padaju paralelno s nagibom planinske jezgre, bez obzira da li su taloženi neposredno na trijasku jezgru ili na oligocenske sedimente. Gornjomiocenske (sarmatske) tvorevine mlađi su član u građi Desiničke gore, a manje krpice i južno od Strugače i Krapinskih Toplica. Inače oni uvijek prate i pokrivaju i južne padine litavskog bedema. Pretežno su to pjeskoviti sedimenti, odnosno vapnenasti i glinasti lapori.

Jezerske tvorevine pontske starosti grade isključivo zaravan. Njih, osim u izdvojenoj krpici sjeverno od Desiničke gore, nalazimo jedino južno od planinskog niza Ivančice. Na površini prevladavaju žuti pjeskoviti sedimenti, koji leže na podlozi debelih sivih lapora. Materijal je uslojen, poremećen, a mjestimično i nabran. Tvorevine su mekše, pa su jako erodirane.

Sjeverne i južne padine gora i grebena prate uzdužne rasjedne linije, ali su i poprečni rasjedi brojni⁹. Uz njih izbijaju sporadični vulkanski izlivi i paleozojski fragmenti. Uz najvažniju rasjednu liniju (Sutla-Bednja), kontaktom oligocenskih stijena i donjomiocenskih lapora i pješčenjaka (sjeverno od planinskog niza Ivančice) izbijaju andezitski vršinci (tufovi) i andeziti. Vulkanski materijal gradi pojedina uzvišenja (Mali Hum, 346 m; Veliki Hum, 586 m; Videž; Taborsko 415 m; sv. Vid i Hromec) sjeverno od Desiničke gore uz Sutlu. Duž linije izbili su na površinu i karbonski fragmenti; naročito su brojni duž sjeverne padine Strahinčice. I u poprečnim rasjedima nalazimo izolirane mase eruptivnih stijena, a karbonski i permški fragmenti pojavljuju se na površini duž južne padine Ivančice i Desiničke gore.

⁸ D. Anić, Gornjomiocenske naslage južnog pobočja Ivančice u Hrvatskoj, Geološki vjesnik, sv. II-IV, Zagreb 1952., str. 11.

⁹ Gorjanović-Kramberger (o. c., str. 30) smatra, da najvažniji uzdužni rasjed (linijom Hum-Brda-Zeljeznica) spaja gornji tok Sutle (smjera istok-zapad) i dolinu Bednje. Drugi važan uzdužni rasjed ide sredinom zaravni u smjeru Cesarogradska gora-Strugača (t. zv. »krapinska termalna linija«). Navodi, da uzdužne rasjedne linije postoje duž svih gora i grebena sa sjeverne i južne strane. Od poprečnih rasjeda spominje: rasjed između Kune gore i Brezovice prema Krapinskim Toplicama, 2. rasjed od Lobora na sjever, 3. rasjed sutjeske Očure i 4. rasjed gor-
njeg toka Zeljeznice.

Sl. 2. Geološka skica (Gorjanović-Kramberger, Geološka pregledna karta kraljevine Hrvatske i Slavonije, list Krapina-Zlata i list Rogatec-Kozje, Zagreb, 1904. g.). 1 aluvij, 2 pleistocene obronačne ilovine, 3 pontski sedimenti, 4 sarmatski slojevi, 5 litavske naslage, 6 donjo-miocenske naslage, 7 oligoceni sedimenti, 8 trijaski vapnenci i dolomiti, 9 eruptivi. B šematski profil kroz južno prigorje Ivančice.

Fig. 2. Esquisse géologique (v. Gorjanović-Kramberger, Geološka pregledna karta kraljevine Hrvatske i Slavonije, feuille Krapina-Zlata et feuille Rogatec-Kozje, Zagreb, 1904). 1 alluvion; 2 pléistocène de l'argile des contreforts; 3 sédiments pontiens; 4 couches sarmatiques; 5 couches de Leitha 6 couches myocènes inférieures; 7 sédiments oligocènes; 8 calcaires et dolomites triasiques; 9 roches éruptives. B Coupe schématique des contreforts sud de l'Ivančica.

Najmlađi elemenat u građi našeg kraja su dolinske naplavine. Periglacialni proces uvjetovali su intenzivna površinska odnošenja i akumulaciju u dolinama. Ove pleistocenske obronačne ilovine zapremaju najveće prostore na prijelazu zaravni u dolinu Krapine, a u manjim površinama nalazimo ih i duž većine ostalih tokova.

Oligocenske naslage položene su diskordantno preko stare trijaskje jezgre, a preko ovih mladi neogeni članovi (srednjomiocenski, gornjomiocenski i pontski). Diskordantnost između trijaskih jezgara i paleogena uvjetovana je dugim periodom kopnene faze. Bušenjem kroz oligocen (do 257 m) uz južnu padinu Ivančice došlo se do trijaskje jezgre, ali nisu nađeni sedimenti mladi od trijasa ili stariji od paleogena¹⁰. Diskordantnost paleogena prema neogenu uvjetovali su pokreti između oligocena i miocena. Nastala je uslijed nejednakog gibanja trijaskih jezgara, na što ukazuju mjestimična naposredna srednjomiocenska taloženja na trijaskje sedimente. Oligocen je tada poremećen i lokalno nabran.

Litavske, sarmatske i pontske tvorevine konkordantne su i zajedno poremećene. Iako su pokreti zahvatili čitavo neogeno područje, oni nisu svuda bili jednako intenzivni. Najjači su bili u blizini tektonski aktivnih zona u blizini trijaskih jezgara, odnosno rasjednih linija. Kod Cesargradske gore sve neogene tvorevine padaju prema sjeveru i jugu pod kutem od 70°, kod Krapinskih Toplica pontski sedimenti padaju prema JJI pod kutom od 66°, a sarmatski prema istoku pod kutom od 60°, kod sela Šanjugovo pontski sedimenti padaju prema JJZ pod kutom od 50°. Kod sela Orehovečki Lug (ispod kote 230 m) našao sam kongerijske pijeske nagnute prema JJI, ali samo pod kutom od 25°, dakle znatno manje nego u prvim slučajevima, koji su bliži planinskim grebenima.

Konkordantnost i poremećenost svih neogenih sedimenata, pa i pontskih, ukazuje na tektonsku živost i u postpontsko doba. Nemoguća je, dakle, rekonstrukcija jezerskog (pontskog) i prejezerskog reljefa. Izgleda malo vjerojatno, da bi se starije abrazione forme mogle očuvati, a niti sam ih sa sigurnošću mogao konstatirati. Glavne crte reljefa očito su mlade od poremećaja neogenih naslaga.

Relief — Prigorska zaravan zasijeca poremećene pontske sedimente što znači, da je nakon poremećaja u postpontsko doba nastupio period, u kojem je radom egzogenih procesa zaravan stvorena. Kako je zaravan nagnuta u smjeru otjecanja današnjih riječnih tokova, očito je fluvijalnog postanka. Abrazioni postanak ne dolazi u obzir ne samo zbog morfoloških osobina zaravni i poremećenosti njezinih stijena, već i zbog toga, što nema ni geoloških dokaza, da je u doba njezina stvaranja u našem kraju bilo more, odnosno jezero. Sve upućuje, da je zaravan fluvijalnog postanka, a naročito odnos hidrografske mreže i osnovnih crta reljefa uz glavne tokove.

Duž čitave južne padine Desiničke gore, na udaljenosti od oko 10 km i širini od 1 km, pruža se izdužena udolina u oligocenskom materijalu. Uklještena je između trijaskje jezgre sa sjeverne i litavskih vapnenaca s južne strane. Usprkos znatnoj prostornosti, dužinom udoline ne teče jedinstven tok. Brojni potoci izvire na kontaktu trijaskje trupine i znatno

¹⁰ D. A nić, o. c., str. 10.

erodiranog oligocena, ali odvojeno teku prema jugu i probijaju viši i otporniji bedem litavca (visine ovog variraju od 320—400 m). Ti potoci čine izvorišne krakove toka Horvatske. Izvorišni krakovi potoka Kosteljine nastaju u zaleđu Desiničke gore i tu se spajaju u jedinstven tok. Taj međutim nizvodno probija najotpornije stijene (dijabaz i vapnenac trijasa), više Kune gore (između visina 360—407 m), a ne niže i mekše stijene oligocena između Desiničke gore i Kune gore. Potok Kosteljina erodirao je poprečnu dolinu istočnim rubom Kune gore.

Hidrografska mreža u prostoru Desiničke gore i Kune gore nije u skladu s današnjim crtama reljefa, te se mora pretpostaviti, da je u doba iniciranja tokova reljef morao imati drugačiji izgled. Slične prilike nalazimo i duž drugih gora, a naročito oko Strahinčice, duž južne padine Ivančice, te između Strahinčice i Ivančice. Tipičan je primjer sutjeska Očure, odnosno položaj razvodnice između Bednje i Krapine, te probojnica Krapinice između Brezovice i Strahinčice.

Sutjeske Očure odvaja zapadni dio trupine Ivančice. Izvorišni krakovi Očure i njezine desne pritoke Presačine nalaze se i nižim oligocenskim stijenama. Oba se toka sutjeskama probijaju prema sjeveru kroz više i otpornije trijasko vapnence te kroz karbonske naslage i vulkanski materijal. Sutjeskom Očure prolazi doduše najvažniji poprečni rasjed Ivančice, ali je sama sutjeska erozivnog postanka. Oligocenske naslage okružuju trijaski greben sa tri strane i u kontinuiranoj površini, pa je vjerojatno, da su one nekad prekrivale i dio danas ogoljelog trijasnog grebena. Na viši položaj oligocenskih naslaga ukazuje i njihova izolirana krpica na trijaskoj trupini Ivančice ispod ruševina grada Oštrca (ispod kote 736 m)¹¹. Hidrografska mreža nije dakle u skladu s glavnim crtama reljefa, koji je nastao poslije iniciranja tokova Presačine i Očure.

Glavna razvodnica između Bednje i Krapine, odnosno između sliva Drave i Save, prolazi južno od bila Ivančice na visini od 400—570 m. Tokovi izviru na mekšem i nižem oligocenskom materijalu, ali potoci Željeznica i Belski potok teku prema sjeveru i probijaju mnogo više i otpornije dijelove Ivančice. Taj se proces objašnjava antecedencijom postojećih tokova prema planiskom trupu¹². Izolirana krpica oligocenskog materijala u izvorišnom dijelu potoka Lojnice unutar trijasko trupine Ivančice, nalazi se iznad dijela grebena Ivančice, koji spomenuti potoci probijaju. Odnos smjera tokova Željeznice i Belskog potoka i grebena Ivančice, može se dakle shvatiti kao rezultat drugačijih reljefnih prilika u doba iniciranja navedenih tokova.

Sjeverno od mjesta Krapine, rječica Krapinica odvaja Strahinčicu, na istoku, od Brezovice na zapadu, probija se između njih složenom dolinom prema jugu. U toj su dolini proširenja Đurmanca i Strahinja u manje otpornim oligocenskim naslagama, dok okvir proširenja čine otporniji trijaski dolomiti i vapnenci te litavske, a mjestimično i karbonske naslage i dijabazi. U kotlinama nema riječnih terasa, ali su uz rubove zaostali oligocenski sedimenti u obliku nivoa relativne visine od 50 m (aps. visine

¹¹ D. Anić, o. c., str. 19.

¹² A. Winkler, Über Beziehungen zwischen Sedimentation, Tektonik und Morphologie in der jungtertiären Entwicklungsgeschichte der Ostalpen, Wien, 1924., strana 376.

dna proširenja Strahinja 182 m, a Đurmanca 189 m). Proširenja Đurmanca i Strahinja spaja sutjeska u otpornijim eruptivima (greben dijabaza, visok oko 280 m) i u trijaskim vapnencima (visina oko 270 m). Relativna visina otpornijih grebena u odnosu na visine spomenutih nivoa u mekšem oligocenskom materijalu iznosi dakle oko 40 m, što dozvoljava zaključak, da je za tu visinu oligocenski materijal bio viši. Tada su oligocenske naslage prekrivale i otpornije stijene, u koje je usječena sutjeska. Inicijalni tok se počeo usijecati u oligocenski pokrov, a tek kasnije i u otporniju podlogu. Pleistoceni klimatogeni procesi su u tom razvijenom reljefu izazvali velike promjene i olakšali spiranje materijala.

Sutjeske u trijaskom materijalu i proboji u litavskom bedemu epigenetskog su postanka. Korita izvorišnih tokova Horvatske, Kosteljine, Očure, Željeznice, Belskog potoka i Krapinice između Brezovice i Strahinčice počela su se usijecati u višem i drugačijem reljefu, pa su se tek kasnije spustila u otporniju podlogu. Kod ovog se usijecanja smjer tokova mjestimično prilagodio otpornosti podloge i slijedio pravce starih rasjeda. Usijecanjem tokova mekši je oligocenski materijal odnesen, i stvorene su današnje crte reljefa. Očito je dakle, da je mlađi reljef, pa i zaravni, fluvijalnog postanka. Nivo u kome se počeo stvarati, sigurno je prelazio 400 m jer su to visine grebena koje prosijeca većina navedenih sutjeski i proboja. Pretpostavljenoj visini inicijalnog fluvijalnog reljefa odgovara i najveća visina, u kojoj nalazimo pontske sedimente na Strugači. Početak stvaranja i gornjih dijelova riječnih dolina do visina od 400 m moramo staviti u postponti period, jer u njima nema pontskih sedimenata.

Na poremećenim pontskim naslagama počelo je modeliranje današnjeg reljefa, u kome se ističu otporniji grebeni, zaravan prigorja i u njoj usječene doline. Znači, da su u fazi modeliranja reljefa postojala barem dva perioda; prvi odgovara stvaranju zaravni, a drugi usijecanju dolina u njoj.

Zaravan prigorja dolazi do izražaja u brojnim uravnjenim bilima reljefnih rebara, u koja je raščlanjena. Mjestimično su bila uska i odgovaraju širini seoskih putova, koji njima prolaze. Zaravan je izrazitija u istočnom dijelu kraja. Veća raščlanjenost zaravni u zapadnom dijelu odražava se u nemirnijem reljefu tog prostora. Na zaravni često nalazimo riječni šljunak (kod sela Zbilj ispod kote 257 m, mjesta Klupci na putu za selo Vrtnjakovec ispod kote 269 m, mjesta Lovreča Sela ispod kote 276 m, sela Pustodol Orehovečki ispod kote 247 m), što je još jedan znak, da je taj nivo nastao radom tokova. Fazi stvaranja zaravni očito odgovara period stabilnosti. Tada su vjerojatno nastali i nivoi u oligocenskom materijalu na rubovima proširenja Strahinja i Đurmanca.

Naknadno je oživljela dubinska erozija, koja je zaravan prigorja rebrasto raščlanila. Ta mlada disekcija bila je krajem pliocena i vjerojatno je u vezi s gibanjima zemljišta, koje općenito karakteriziraju kraj pliocena i početak pleistocena¹³. Pojačanom dubinskom erozijom tokovi su se usijecali bez povremenih zastoja, jer nigdje u njihovim dolinama na pontskim sedimentima nisu nađene riječne terase.

Pleistocene klimatske prilike dovele su do naknadnih promjena reljefa. Jakim spiranjem zemljišta došlo je do akumulacije materijala u dolinama, čemu su pogodovale i petrografske prilike. Pontski su sedimenti

¹³ H. Stille, Grundfragen der vergleichende Tektonik, Berlin, 1924., str. 202.

zastupani na površini sa jače propustljivim pjeskovitim materijalom, koji leži na laporovitoj podlozi i čiji slojevi često puta izbijaju na površinu. Naplavine dolinskih ravni naglo i u ostrim kutovima prelaze u padine susjednih brežuljaka. Očito je, da bi produžeci dolinskih strana predstavljali oblike prije pleistocene akumulacije.

Postpleistoceni period karakteriziraju najmlađe promjene reljefa. Značajno je pojačano usijecanje tokova, jer su pleistocene naplavine znatno erodirane i očuvane na rubovima dolina u obliku riječnih terasa (Tab. 1). Mlade naplavine predstavljaju samo tanak pokrov pleistocene akumulacije u podlozi. Broj profila kroz naplavnu ravan nažalost je nedovoljan za stvaranje detaljnijih zaključaka o razvoju reljefa tokom najmlađe faze.

Tab. 1. Položaj utvrđenih riječnih terasa u pleistocenom materijalu
Tab. 1. Situation des terrasses fluviales constatées en sédiments du pléistocène.

Mjesta nalaza:	Uz tok:	Visina (m)	
		Apsolutna	Relativna
Mirkovec ¹⁴	Krapinice	165	12
Začretje	Krapinice	170	12
Zlatar (Bistrica)	Krapine	165	10
Zabok	Krapinice	160	12
Labaš, dvorac	Krapine	165	12
Konjščina	Krapine	170	10
Brezje	Sutle	195	12
Plavić	Sutle	205	12

Prema navedenoj rekonstrukciji razvoja reljeva abrazioni oblici ne mogu postojati u visinama ispod 400 m. Utvrđeni su podovi duž obih padina planinskog niza Ivančice na visinama od 250 m, 340 m, 430 m, i to kod mjesta Mađarevo, kod Zajezde i Lobora (južnim obodom Ivančice) te kod sela Druškovec na sjevernoj padini Desiničke gore.¹⁵ Te sam podove i sam uočio, ali mi abraziona priroda njihova postanka ne izgleda moguća, jer su u pojasu mlade fluvijalne erozije. Činjenica, da su navedeni podovi na kontaktu litavskog bedema i trijaske jezgre, ukazuje na mogućnost drugačijeg postanka. Litavski vapnenci diskordantno su položeni na trijasku trupinu i manje su otporni od trijaske jezgre. Kontakt stijena različite otpornosti predstavlja liniju, duž koje je neotporniji vapnenac izložen

¹⁴ O. Oppitz, Terasa kod Oroslavlja, Alma Mater, br. 9., god. III., Zagreb, 1940., uspoređuje niže nivoe kod Oroslavlja s terasama kod Mirkovca, Začretja i Zaboka.

¹⁵ R. Bošnjak, Hrvatsko Zagorje, Glasnik Geografskog društva, sv. XXV., str. 67., Beograd, 1939., smatra ove podove tragovima pontskog uravnavanja. B. Ž. Milojević, Glavne doline u Jugoslaviji, Beograd, 1951., navodi tri abrazione terase (250 do 260 m, 380—400 m i 450 m), ali ne navodi gdje ih je utvrdio, a ja ih na terenu nisam uočio.

raspadanju, glave litavskog vapnenca se krune, a bedem postepeno snižuje, pa se na taj način stvaraju nivoi.

Ali ni u višim visinama planinskih grebena nisam našao sigurnih tragova reljefa jezerske faze. Iznijeto je mišljenje¹⁶, da bi najviši dijelovi Desiničke gore predstavljali ostatke pontskog nivoa (u visinama od 500—520 m), na što upućuju iste visine zaobljenih vrhova (Koštrun i Špičak). Navedeni element je jedina indikacija takvog podrijetla, ali je teško pretpostaviti, da bi stariji oblici ostali sačuvani i neporemećeni pri mlađim postpontskim pokretima. Pored toga, znatan je i iznos mlađeg fluvijalnog modeliranja reljefa¹⁷.

Procesima diferencirane erozije u postpontskoj kopnenoj fazi izdvojeni su dakle otporni grebeni (pretežno u sjevernom dijelu kraja) i snižene terciarne mekše naslage (uglavnom u užem prigorju). Dok su u otpornijim grebenima usječene sutjeske, u terciarnim su naslagama između njih sniženi prijevoji. Izdvojene gore s dubokim probojnicama i sniženim prijevojima na sjevernom dijelu kraja, te uravnjeno i kasnije disicirano prigorje na jugu, značajni su elementi za geografiju našeg kraja.

Središnji pojas kraja čini podgorje na prijelazu zaravni u gorske kose. Predstavlja ga bedem litavca, koji, sa raspadanju podložnim sarmatskim tvorevinama na južnim padinama, čini prirodno najpovoljniji prostor za aktivnost čovjeka u doba slabije tehnike i političke nesigurnosti.

Sjeverno od bedema su ili udoline u oligocenskim tvorevinama ili pak strme trijaskne trupine. U doba političke nesigurnosti takve su reljefne prilike dobro iskorišćivane. Strmi obronci planinskih trupina predstavljali su pogodna mjesta za podizanje utvrđenih gradova, koji su u bedemu litavca ispred sebe imali prirodnu zapreku i obranu. U isto vrijeme prisojne padine litavskog bedema i njegova sarmatskog pokrova u nižim visinama predstavljali su agrarno najpogodnije prostore kako zbog vrste tla, tako i zbog povoljnijeg podneblja i ocjeditosti terena.

Južno od podgorske zone, u zaravni prigorja, dominira rebrast reljef. U njemu je znatno izražena erozija tla, koja stvara karakteristične mikroforme. Na padinama rebara brojne su jaruge, zemljani tokovi, odroni, kličnja i sl. Erozija je pojačana procesom agrarne preobrazbe od sredine 19. stoljeća i nepovoljnim plodoredom. Iznos i značaj ovog procesa mora biti predmet posebne studije.

Podneblje — Na podneblje kraja, položenog između panonskog prostora i Jadranskog, odnosno Sredozemnog mora, utječu kontinentalni i maritimni utjecaji. Pored tih općih karakteristika, kraj ima i specifične osobine, uvjetovane lokalnim geografskim elementima. Granični planinski niz prelazi naime na sjeveru mjestimično visine od 1000 m i predstavlja barijeru, koja uvjetuje izlučivanje znatnih količina padalina i zatvara kraj od

¹⁶ V. Kokole, Morfološki razvoj područja med Savo in Sotlo, Geografski vestnik, sv. XXV., Ljubljana, 1953., str. 171.

¹⁷ Ne odgovara ni komparacija s oblicima istog postanka i starosti u susjednim područjima. Većina pontskih ravnjaka u slovenskom području prelazi visine od 600 m. (I. Rakovec, Morfološki razvoj v območju posavskih gub, Geografski vestnik, sv. VII., Ljubljana, 1931., str. 25. i 27.). Pretpostavljeni tragovi pontskih ravnjaka na našem području imaju znatno niže visine.

hladnih sjevernih utjecaja. Sličnu ulogu ima i Medvednica, jer zatvara porječje Krapine s jugoistočne strane dajući mu karakter reljefnog zaliva, otvorenog prema jugozapadu.

Poređenje podataka donje tabele pokazuje na razliku u temperaturama našega kraja i susjednih regija.

Tab. 2. Porednje temperatura kostela sa susjednim stanicama¹⁸

Tab. 2. *Parallèle entre les températures de Kostel et les stations voisines.*

Postaja	Geografske širine	Apsolutne visine (m)	Srednje temperature u °C				Godine
			Proljeća	Ljeta	Jeseni	Zime	
Kostel	46° 11'	253	10,1	18,9	10,0	-0,3	9,7
Klenovnik	46° 16'	248	11,0	19,8	11,0	0,6	10,8
Zagreb, Grič	45° 49'	163	12,3	21,2	12,3	1,8	11,9

Sjeverno od Ivančice položeni Klenovnik ima doduše nižu srednju godišnju (i pojedinih godišnjih doba) temperaturu od južnijeg i Medvednicom zaklonjenog Zagreba, ali najniže temperature pokazuje stanica Kostel u našem prigorju usprkos tome, što se nalazi južnije od Klenovnika i što je grebenom Ivančice zaklonjena od sjevera. Navedene razlike u temperaturama nisu dakle uvjetovane geografskim širinama postaja, već lokalnim prilikama kraja. Kostel ima niže temperature od obiju stanica kroz čitavu godinu, i jedino kod njega srednja temperatura zimskih mjeseci (XII., I., II.) pada ispod 0° C. To je međutim vrijeme, kad dolaze do izražaja najkarakterističnije posljedice reljefne zatvorenosti, a to su česte inverzne pojave, koje snizuju temperature našeg kraja.

Poređenje temperatura postaje Kostel i Sljeme¹⁹ za siječanj (najhladniji mjesec obiju stanica) pokazuje, da je srednja temperatura siječnja na Sljemenju (-2,9° C) tek za 1,4° C niža od Kostela (-1,5° C). Prosječna razlika u temperaturama Kostela i Sljemena ostaje dakle ispod razlike, koja bi odgovarala termičkom gradijentu. Ova razlika nije međutim bila jednaka u svim satima promatranja. Temperaturne razlike bile su najveće u podnevnim satima (14^h 2,4° C), a manje u jutarnjim (7^h 0,6° C) i večernjim (21^h 1,0° C). To ukazuje na utjecaj inverzija, koje su u jutarnjim i večernjim satima i najčešće. Od 1946.—1953. broj dana s inverzijama u

¹⁸ Podaci navedenih postaja dobiveni promatranjem 1946—54. Kostel je jedina stanica našega kraja, koja daje podatke o temperaturama, i to od 1946., a stanica Zabog za padaline već od 1936. Sve vrijednosti za temperature i padaline u ovom radu odnose se na period od početka promatranja do 1953. (ukoliko u tekstu nije posebno naglašen drugi period promatranja). Zbog kratkog perioda promatranja, prikaz podneblja ima tek relativnu vrijednost.

¹⁹ Apsolutna visina meteorološke postaje Sljeme je 999 m. To znači, da bi, prema normalnom termičkom gradijentu, temperature Sljemena trebale biti oko 3,5° C niže od temperatura na Kostelu. S obzirom na visinu i smjer pružanja, prilike na Sljemenju odgovarale bi prilikama na Ivančici, gdje nema meteorološke postaje.

Tab. 3. Srednje temperature siječnja stanica Kostel i Sljeme (1946.-53.)

Tab. 3. Températures moyennes de janvier aux stations de Kostel et de Sljeme (1946-53).

Godine	7 ^h		14 ^h		21 ^h		Srednje mjes. temperature	
	Kostel	Sljeme	Kostel	Sljeme	Kostel	Sljeme	Kostel	Sljeme
1946.	-4,8	-6,4	-2,5	-4,7	-3,6	-6,0	-3,6	-5,8
1947.	-7,1	-8,3	-4,9	-6,7	-7,4	-8,1	-6,9	-7,8
1948.	2,0	1,2	5,4	2,1	2,3	1,7	3,1	1,7
1949.	-0,5	-0,6	3,3	1,4	0,8	-0,3	1,0	0,1
1950.	-5,8	-5,0	-1,0	-3,8	-4,2	-4,4	-3,7	-4,4
1951.	0,3	-0,6	3,3	0,4	1,5	-0,5	1,7	-0,2
1952.	-3,1	-3,3	-0,1	-2,9	-2,6	-2,8	-1,9	-2,8
1953.	-3,5	-4,3	0,1	-2,0	-2,4	-4,1	-2,0	-3,8
Prosjeck	-2,8	-3,4	0,4	-2,0	-2,0	-3,0	-1,5	-2,9

prosijeku je iznosio: s pojavom u 7 sati 13,5 dana, u 14 sati 4,9 dana, a u 21 sat 10,2 dana.

K tome su u jutarnjim i večernjim satima inverzne razlike i najveće, i maksimalna je razlika u promatranom periodu iznosila 14,6°C (27. I. 1951. u 7 sati), odnosno 11,4°C (8. I. 1947. u 21 sat).

Tab. 4. Maksimalne inverzije temperatura Kostela i Sljemena tokom siječnja (1946/53.)

Tab. 4. Inversions de température maxima en janvier (1946-53).

Godine:	7 ^h			14 ^h			21 ^h			Dnevni srednjaci		
	Dana	K.	S.	Dana	K.	S.	Dana	K.	S.	Dana	K.	S.
1946.	4	1,8	10,6	4	4,2	6,9	3	1,6	7,5	4	3,7	8,0
1947.	8	-12,6	1,6	6	1,3	4,1	8	-7,8	3,6	6	0,9	2,8
1948.	8	-17,5	9,8	8	-4,5	7,5	9	-9,0	-2,4	8	-8,3	4,2
1949.	11	-0,6	2,6	9	-9,4	0,6	10	-0,6	2,3	9	-12,0	-2,7
1950.	14	-6,2	0,8	18	1,2	3,8	26	-10,8	-0,8	26	0,2	5,5
1951.	27	-15,4	-0,8	26	-7,8	1,4	28	-1,2	5,6	27	-8,2	-0,1
1952.	28	-5,4	0,0	29	1,4	3,4	29	0,6	7,0	29	0,8	3,5
1953.	30	-11,8	-4,2	30	-7,4	0,7	30	-11,4	-3,6	30	-10,2	-2,8

U ljetnim su mjesecima temperaturne razlike navedenih dviju stanica znatno veće od onih, koje bi odgovarale termičkom gradijentu, jer se otvorena prigorja jače zagrijevaju od pošumljenih vrhova rubnih planina. Temperaturne su inverzije u ljetnim mjesecima rjeđe i u toku promatranog

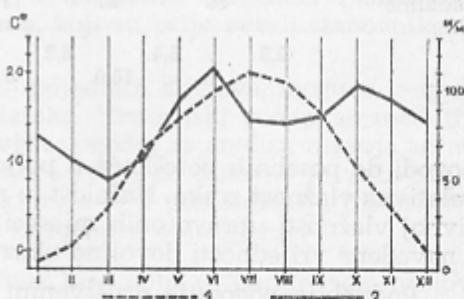
perioda najčešće su se javljale u večernjim satima (prosječno 2,4 dana), manje u jutarnjim (1,3 dana), a vrlo rijetko u podnevnim (0,4 dana).

Osim tih visinskih temperaturnih kolebanja, postoje znatne temperaturne razlike u horizontalnom smjeru zbog utjecaja hladnog strujanja kroz dolinu Sutle. Ovome je naročito izložen zapadni dio prigorja. Kroz otvoreni prostor između planinskih grebena struje sa sjevera dolinom Sutle hladne zračne mase²⁰ i zadržavaju se u proširenju, koje je s juga zatvoreno grebenima Tisovca i Cesargradske gore. Ovaj prostor predstavlja najhladniji otok zapadnog dijela Savsko-dravskog međurječja. Zbog utjecaja tog hladnog zraka imaju zimske izoterme našeg kraja meridijalni pravac i izdvajaju naš kraj u nekoliko toplinskih područja, koja su prema istoku sve toplija.

Ako u zimsku polovicu godine uključimo mjeseci sa snježnim pokrovom (X—III mjeseci), ona je relativno hladna (srednja temperatura 3,1° C). Osim listopada (9,3° C), studenoga (5,0° C) ostali mjeseci zimske polovice godine imaju temperature ispod 0° C. Prosječni broj dana sa snježnim pokrovom najveći je u prosincu (17,7) i siječnju (17,4), dok je taj broj u ostalim mjesecima manji od deset. Najveći broj dana s mrazom imamo u studenom (6,1 dan), zatim u prosincu (3,3 dana) i listopadu (2,7 dana), dakle u mjesecima, koji su snijegom relativno siromašniji. Mraz se rjeđe javlja od siječnja do svibnja (prosječno: siječanj 2,1 dan, veljača 1,6, ožujak 1,6, travanj 0,4, svibanj 0,3 dana), a tek katkad i u rujnu. Kroz dva prva mjeseca i u posljednjem mjesecu ljetne polovice godine (od IV—IX) mraz, iako nije redovit, nanosi poljoprivredi velike štete. Ostali ljetni mjeseci, osim onih s pojavom mraza, imaju srednje mjesečne temperature iznad srednjaka ljetne polovice godine (14,4° C), što je povoljan uvjet za rast kultura.

Sl. 3. Godišnji hod temperatura stanice Kostel (1) i padalina stanice Zabok (2); period promatranja 1946.-53.

Fig. 3. Marche annuelle des températures à la station météorologique de Kostel (1) et des précipitations atmosphériques à la station de Zabok; (2) période d'observation 1946-53.

Količina padalina u skladu je s orografskim prilikama. Planinski grebeni Ivančice (i Medvednice) primaju godišnje preko 1200 mm, što je znatno više od količine koja padne u nižim i naseljenim dijelovima našeg kraja (978 mm — Zabok). Prigorje prima padaline kroz čitavu godinu, ali najveće količine padnu u ljetnoj polovici godine (51%). Iako su jesenski mjeseci najkišovitiji (primaju oko 30% godišnje količine padalina), apsolutni je maksimum u lipnju (111 mm).

²⁰ M. Kovačević, Temperatura zraka, Zemljopis Hrvatske I., Zagreb, 1942., str. 190.

Godišnji hod padalina nije uvijek u skladu sa hodom temperatura (Sl. 3). Manja količina padalina od siječnja do uključivo ožujka ne odražava se štetno zbog snježnog pokrivača, koji ozimim kulturama daje vlagu i štiti ih od zamrzavanja; značajniji je manjak padalina od lipnja do rujna. Značenje odnosa temperatura i padalina pokazuju međutim kišni faktori (dalje k. f.), odnosno omjer količine padalina i srednje temperature kišnog perioda (Tab. 5). Godišnji kišni faktor za navedeni period iznosi blizu 100, a to znači, da je naše prigorje humidno područje, ali tokom godine znatno koleba. Prema kriteriju M. Gračanina²¹, izlazi, da kraj imade semi-aridno podneblje u srpnju i kolovozu, semihumidno u travnju, svibnju, lipnju i rujnu, humidno u veljači, ožujku i listopadu, perhumidno u studenom i prosincu, dok siječanj ima nivalne karakteristike (izrazi prema Gračaninu). Ljetni mjeseci imadu, dakle, manjak padalina, jer ni jedan nema karakter humidne klime, a srpanj i kolovoz (najtopliji mjeseci s najmanjim količinama padalina u toku ljeta) pokazuju čak i semiaridne karakteristike. Ova semiaridnost, ako ne nastupe naročite sušne godine ne

Tab. 5. Vrijednosti mjesečnih kišnih faktora i godišnjeg kišnog faktora²²

Tab. 5. Valeurs des facteurs pluviaux mensuels et annuel.

Postaje:	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	god.
Kostel, temperatura	-1,4	0,6	4,9	11,3	14,8	17,9	19,0	19,1	15,4	9,4	5,0	0,5	9,8
Zabok, padaline	74	59	49	61	90	111	83	81	86	102	95	82	978
k. f.	9,8	n	5,4	10,0	6,2	6,0	4,0	4,1	10,7	5,5	16,4	10,0	99,7

dovodi do posebnih poteškoća u poljoprivredi, jer sušnost ublažuje znatna relativna vlažnost zraka. Nažalost, u našem slučaju nedostaju podaci o relativnoj vlažnosti upravo onih mjeseci, koji imadu semiaridne značajke. No i navedene vrijednosti dovoljno ukazuju na značaj relativne vlažnosti.

Podneblje pogoduje društvenim aktivnostima, iako ekstremi (u temperaturama i padalima) mogu dovesti i do povremenih poteškoća. Klimatski je naročito povoljno župno prigorje. U podneblju međutim dolaze do izražaja i lokalne razlike uvjetovane reljefom i ekspozicijom. Nažalost,

²¹ M. Gračanin, Pedološka studija otoka Paga, Zagreb, 1935., str. 114., smatra mjesečne k. f. do 3,3 znakom aridnosti, k. f. 3,3—5,0 znakom semiaridnosti, k. f. 5,0—8,3 znakom semihumidnosti, k. f. 8,3—13,3 znakom humidnosti, a više od 13,3 znakom perhumidnosti, dok negativne temperature mjeseca odražavaju nivalne karakteristike.

²² Vrijednosti temperatura i padalina odnose se na period promatranja god. 1946—1953.

Tab. 6 Relativna vlažnost, po mjesecima i satima promatranja

Tab. 6. Humidité relative, par mois et heures de l'observation.

Kostel, 1947.-53. po mjesecima:	7 ^a	14 ^a	21 ^a	Srednja mjesečna
IV	82,7	63,4	80,3	75,4
V	85,0	68,5	86,1	79,5
VI	87,0	68,2	87,6	78,7
X	94,0	76,0	90,8	86,5
IX	91,8	81,8	85,8	88,2

zbog pomanjkanja pogodnih podataka, te se mikroklimatske razlike ne mogu izraziti brojčanim vrijednostima²³. One se međutim odražavaju već u rasporedu prirodne vegetacije i obradivih površina.

Glavni dijelovi kraja — Reljefni elementi: gorske kose, zaravan prigorja i doline, predstavljaju tri različite prirodne sredine, koje su se različito odrazile na život i rad čovjeka. Iskorišćivanje ovih dijelova bilo je uvjetovano prirodnim osobinama i stupnjem razvitka.

Stjenovite i klimatski suroviye gorske kose nisu nikad privlačile čovjeka, a i danas su slabo naseljene. Iznad visine od 400 m gotovo i nema naselja. Doline su jače naseljene i ekonomski su se razvile tek od sredine 19. stoljeća, kada je vodeća društvena uloga konačno prešla iz zaravni u pojas duž glavne ceste i željezničke pruge. Do ovog je pomicanja došlo uslijed socijalnih i gospodarskih promjena. Razbacani feudalni dvorci izgubili su važnost ekonomskih centara, a porasla je važnost prometno povoljnije položenih i većih lokaliteta u dolinama. To znači i slabljenje ovisnosti čovjeka o prirodnim uvjetima, koji su prije vezali stanovnike uz agrarno povoljniju podgorsku zonu.

Antropogeografsku ulogu i razvoj pojedinih dijelova, moguće je odrediti i pratiti pomoću historijskih podataka. Historijski podaci su međutim nepotpuni, a oni koji postoje, nisu uvijek pogodni za analizu razvoja agrarnog pejzaža. Prikaz prirodnih elemenata sredine od osnovne je važnosti za razumijevanje antropogeografskih faktora, a — u pomanjkanju historijskih podataka — on je glavni element i za njihovo objašnjenje.

Doline — Značajka je kraja velik broj dolina i paralelizam njihova pružanja. U donjim dijelovima prevladavaju široka i podvodna dolinska dna, dok su za gornje dijelove karakteristične sutjeske.

Najvažnija zona izvora nalazi se na prijelazu zaravni u planinsko područje, na kontaktu stijena različite starosti i otpornosti. Tokovi ove izvorišne zone stvorili su brojne paralelne doline²⁴, koje rebrasto raščla-

²³ Zbog čestih ciklonalnih prolaza (na stazi V^b) za naš bi kraj bio značajan prikaz i vremenskih prilika, ali za takav prikaz ne postoji dovoljno sigurnih podataka.

²⁴ Osim tokova s izvorima oko Ivančice (Belskog potoka, Željeznice, Očure), koji otječu u Bednju, odnosno u sliv Drave, svi ostali tokovi našega kraja otječu u smjeru juga u Krapinu, odnosno u sliv Save.

njuju zaravan prigorja. Najkraći tokovi izviru na samoj zaravni, ali i ti uglavnom samostalno otječu prema jugu. Kosteljina i Krapinica, dva jedina veća toka, izviru sjeverno od planinskih grebena i probijaju se prema jugu uskim sutjeskama.

Najveće porječje ima centralno položen tok Krapinice, koja odvodnjava najveći dio bivšeg kotara Krapina. Prostranstvom porječja izdvaja se još Horvatska i Kosteljina, zapadno od Krapinice. Oko 85% površine kraja pripada porječjima niže navedenih tokova. Manji broj porječja i njihove

Tab. 7. Glavne tekućine i njihova porječja²⁵ (vidi sl. 4)

Tab. 7. Principales eaux courantes et leurs bassins.

Tok	Površina porječja u km ²	Tok	Površina porječja u km ²
Horvatska	141,1	Sutinsko	78,6
Kosteljina	111,6	Reka	55,8
Krapinica	194,2	Batina	34,1
Vojsek	38,0	Selnica	40,5

veće površine u zapadnoj polovici odraz su većeg prostranstva ovoga dijela; zapadni dio je i viši. Ove se razlike odražavaju i u različitom intenzitetu poplava koje su jače u istočnom dijelu; poplave su posljedica i drugih uzroka.

Za vrijeme pleistocena Sava je nosila velike količine materijala i njegovim taloženjem znatno podigla svoj nivo u prostoru ušća Krapine. Uslijed toga je smanjena prijenosna moć Krapine, te dolazi do njenog razlivanja i nanosa²⁶. Glinovite naplavine čine nepropusni sloj, koji zadržava poniranje vode. Spomenuti procesi doveli su do usporavanja i do pojačanog taloženja i u dolinama pritoka Krapine, dakle i u našem kraju. Ali na poplave utječu i lokalni uzroci.

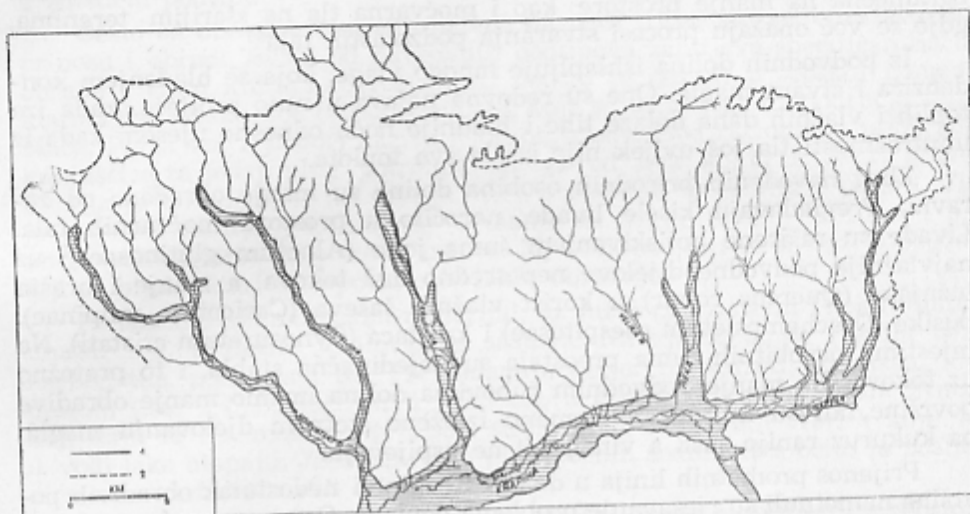
Padalinama najbogatije planinsko zaleđe strmo se izdiže iznad rebrastog prigorja; voda se naglo sliva u brojne i strme tokove. Naprotiv, donji tokovi, zbog malog nagiba ne mogu svu vodu odvoditi brzinom pritjecanja, te dolazi do poplava, osobito u proljeće, za vrijeme otapanja snijegu, i ujesen, u doba jakih kiša. Naročito su štetne ljetne poplave od svibnja do kolovoza, izazvane naglim ljetnim kišama. Poplave su pojačane znatnijim krčenjem šuma i pašnjaka, naročito od druge polovice 19. st. Smanjene su površine trajnijeg biljnog pokrova i poremećena ravnoteža u stvaranju rastresitog tla i njegova zadržavanja na samom mjestu. Iza jakih kiša česti su »zemljani tokovi«, koji sa strmih brežuljaka odnose najplodniji površinski sloj zemlje i talože ga u susjednim dolinama. Nanosom mate-

²⁵ I. Srebrnić, Regulacija rijeke Krapine i pritoka, elaborat »Hidroprojekta«, Zagreb, 1953.

²⁶ Ustanovljeno je, da se u dolini Krapine već na maloj dubini nalazi nepropusni pleistoceni sloj I. Srebrnić, spomenuti elaborat.

rijala smanjuje se pad glavnih tokova i otežava otjecanje vode, što pojačava poplavnost.

Poplavna su područja znatna i veća su od prikazanih na slici 4, jer nemamo točnih podataka o prostranstvu manjih poplavnih područja.²⁷ Redovno su poplavljene i dolinske ravni gotovo svih tokova istočne polovine kraja. Ova se plavljena područja vežu na široku plavljenu zonu u dolini Krapine, koja djelomično prelazi izvan međa našega kraja.

Sl. 4. Poriječja i plavljene dolinske ravnice (šrafirano), 1 tokovi, 2 razvodnice Krapine
Fig. 4. Bassins et vallées inondées (en hachuré) 1 cours d'eau; 2 ligne de partage d'eau de Krapina.

Poplave negativno utječu na kvalitetu tla²⁸ te u dolinskim ravnima prevladavaju nerazvijena tla²⁹. Nastala su ili riječnim nanosima ili spiranjem sa susjednih brežuljaka, ali se u njihovim kvalitetama odražava i utjecaj biljnog pokrova. Pretežno su glinastog ili glinasto-ilovastog, a manje ilovastog sastava. S obzirom na prirodu postanka tla i na prilike,

²⁷ Plavljene površine porječja navedenih u slici 4 iznose: Horvatske 710 ha, Kosteljine 532 ha, Krapinice 1225 ha, Reke 734 ha, Krapine (od Zaboka do Konjšćine) 2576 ha.

²⁸ Znatne količine padalina i relativno visoke temperature povoljan su preduvjet, da se iz petrografske osnove stvori jedinstven tip tla, ali su od odlučujuće važnosti drugi faktori i oni razvoju daju drugi pravac. Znatna energija reljefa (razlike u relativnim visinama i unutar raščlanjene zaravni iznose do 80 m) i poremećenost slojeva pogoduje jakom odnošenju površinskog, humusom bogatijeg sloja. Zbog toga petrografska osnova ostaje odlučujući faktor u razvoju i osobinama tla. Taj proces erozije pojačan je krčenjem šuma i pašnjaka od druge polovice 19. stoljeća i neracionalnim iskorišćivanjem obradivih površina. Priložena geološka skica uglavnom odražava i prostorni raspored različitih tipova tala.

²⁹ P. Kovačević i B. Pušić, Pedološka istraživanja poplavnog područja porječja Krapine i smjernice za melioraciju, Biljna proizvodnja, sv. 3., Zagreb, 1953., str. 124.

pod kojima su se dalje razvijala na mjestu akumulacije, imamo različite vrste, pretežno određene bogatstvom kalcijuskog karbonata i stepenom zamočvarivanja. U gornjem dijelu doline Krapine i gotovo čitavom dužinom svih ostalih dolina nalazimo močvarna tla. Kako se dolinske strane pretežno građene od pliocenskog laporovitog materijala, bogatog kalcijuskim karbonatima, ta su tla karbonatna. Riječnim nanosima i spiranjem sa strane nastala su močvarna tla i u području pleistocenih naslaga, ali kako su ove karbonatima siromašne, ta su tla beskarbonatna. Ova su međutim ograničena na manje prostore kao i močvarna tla na starijim terenima, gdje se već opažaju procesi stvaranja podzolastih tala³⁰.

Iz podvodnih dolina ishlapljuje mnogo vlage, koja se hlađenjem kondenzira i stvara magle. One su redovna pojava u rano proljeće, kada iza toplih i vlažnih dana dolaze tihe i hladnije noći, odnosno ujesen, kada iz unutrašnjosti tla još uvijek nije izašla sva toplota.

Zbog navedenih prirodnih osobina doline su manje obrađene od zaravni. Prevladavaju kisele livade, naročito u prostoru močvarnih tala. Livade su raširene potiskivanjem šuma johe (*Alnetum glutinosae*)³¹ uz najvlažnije podvodne dijelove neposredno duž tokova, a manje i hrasta lužnjaka (*Quercus robur*) u korist vlažnih šaševa (*Caricetum vulpinae*), busike (*Deschampsietum caespitosae*) i krestaca (*Cynosuretum cristati*). Na mjestima prvobitnih šuma preostala su pojedinačna stabla, i to pretežno uz tokove. Na manje podvodnim rubovima dolina imamo manje obradive površine, ali su kulture povremeno izložene štetnom djelovanju maglá, pa kukuruz ranije suši, a vinogradi ne uspijevaju.

Prijenos prometnih linija u dolinu Krapine i nedostatak obradivih površina nametnuli su rješavanje problema poplava. Osnovana vodna zadruga počela je radove na izravnavanju donjeg toka Krapine, čime se skraćuje njegova duljina i povećava otjecajna brzina tode. Iza toga će se kopati dovodni kanali iz pritjecajnih tokova i olakšati odvodnjavanje njihovih dolina. Radovi će biti od velike koristi, jer se predviđa paralelan rad na komasaciji zemljišta, pretvaranju kiselih livada u oranice i sprečavanje erozije tla.

Zaravan prigorja — Relativno jednoličan petrografski sastav, ocjediti teren i izloženost suncu bitne su prirodne značajke raščlanjene zaravni. Najveće prostore zapremaju rahli pliocenski žuti pijeskovi, koji leže na laporovitoj podlozi. Zbog poremećenosti spomenutih i znatne erozije slojeva, laporovita podloga često izbija na površinu i obogaćuje površinski dio kalcijuskim karbonatima, te su se razvila karbonatna tla, koja zapremaju najveće površine. Zbog nejednake topografije i vlažnosti terena, među njima se izdvajaju dva podtipa različitih osobina — žučkastosivo i smeđe tlo.

Na vlažnijim dijelovima pliocenskih naslaga, gdje su uvjeti za mineralizaciju organskih tvari povoljniji, razvio se sivožučkasti podtip, dosta

³⁰ P. Kovačević i B. Pušić, o. c., str. 129 i 130.

³¹ Podaci o vegetaciji prema I. Horvat u radu: M. Gračanin, Tipovi tala Hrvatskog Zagorja, Poljodjelska znanstvena smotra, sv. 6., Zagreb, 1942., str. 112 i dalje.

siromašan humusom (oko 2,5%), manje propustljiv za vodu i pretežno ilovastoglinastog sastava. Profili tog podtipa obično su deblji od smeđeg, koji se stvara na relativno strmijim nagibima, gdje su uvjeti za mineralizaciju organskih tvari nepovoljniji, pa je postotak humusa veći (oko 4%), a propustljivost jača. Pretežno je ilovasto-pjeskovitog ili pjeskovito-glinastog sastava. Oba su podtipa bogata kalcijским karbonatima, koji mjestimično prelaze vrijednost 70%, i nitratnim dušikom, kojeg ima nešto više u smeđem podtipu.³²

Cesto se oba tipa izmjenjuju već na istoj njivi, što se odražava na prinosu i obradi. Svaki od navedenih podtipova zahtijeva specifičan način obrade i vrstu kultura. Sivožučkasti podtip je poznat u seoskoj nomenklaturi kao »teško tlo« (»teška zemla«), koje se osim toga (u području sela: Mače, Perša ves i Lobor) naziva i »kupinščica«. Kod racionalne je obrade kupinščice za jedan plug potrebna sprega od dva konja ili četiri krave. Zemlja je tvrda, pa se iza oranja mora obrađivati motikama i prašiti. Tlo je pogodno za uzgoj kukuruza, a manje za uzgoj drugih kultura i pri umjerenim kišama daje dobar prinos. Mjestimično je smeđi podtip pogodniji za bijele žitarice i općenito se lakše obrađuje.

Pleistoceni akumulacioni materijal, uz južni rub zaravni i nekih dolina unutar nje, pretežno je ilovastog sastava. Na njemu su se razvila bezkarbonatna, podzolasta tla. Prevladavaju umjereni podzoli, siromašni humusom (oko 2,4%), dušikom i kalcijem, a bogati silikatima. Mali prinos, koji daju ta tla, može se pripisati siromaštvu navedenih tvari³³, koje se u vodi lako otapaju. Jače ispiranje pleistoceni sedimenata očito je posljedica veće vlažnosti nižih dijelova zaravni.

Na zaravni je temeljnica duboka i rijetki bunari na reljefnim rebrima obično su dublji od 20 m. Snabdijevanje vodom ipak ne predstavlja problem, jer se stanovništvo opskrbljuje vodom iz susjednih dolina. Veće poteškoće imaju stanovnici u jače brežuljkastom zapadnom dijelu kraja bivših kotara Pregrada i Krapina. Tu susrećemo cisterne (manje ih ima i na drugim brežuljcima), u kojima se sakuplja voda za stoku i prskanje vinograda. Dubina temeljnica posjedica je ocjeditosti zaravni, koju ne zahvaćaju ni magle susjednih dolina, a — zbog otvorenosti — jače je i trajnije izložena suncu. To naročito vrijedi za više dijelove zaravni uz podgorsku zonu. Ova leži na visinama od 300—400 m, pa je manje izložena i pojavama temperaturnih obrata.

Svojstva zaravni uz podgorsku zonu utjecala su — pored prije navedenih reljefnih pogodnosti za izgradnju utvrđenih gradova — na aktivnost čovjeka, koji je upravo te prostore počeo najranije iskorišćivati. Tek je kasnije počeo osvajati i niže dijelove zaravni prema jugu, dok je osvajanje dolina još u toku. Neposredni odraz, a ujedno i najbolji dokaz ovakvog naseljavanja kraja je raspored očuvane prirodne vegetacije i obradivih površina.

Podgorska zona planinskih grebena i uži pojas zaravni uz nju (širok do 3 km) intenzivno se obrađuju, i šume ovdje gotove i nema. Jače uništavanje šumskog pokrivača ovog pojasa rezultat je njegove dulje nase-

³² M. Gračanin, o. c., str. 95—102.

³³ M. Gračanin, o. c., str. 79—94.

ljenosti. Ostali dio zaravni, južno od ovog pojasa, ima izgled prostranog krčevinskog prostora, u kome se izmjenično nalaze seoska naselja s obradivim površinama i manji šumarci na strmijim padinama. Ti šumarci predstavljaju ostatke prvobitnih šuma hrasta kitnjaka i običnog graba (*Querceto carpinetum*) na pleistocenoj ilovači, odnosno šuma hrasta i pitomog kestena (*Querceto castanetum croaticum*) na strmijim nagibima. Kao što ćemo vidjeti, ove su krčevine pretežno rezultat mlade, sekundarne, kolonizacije, a karakteristike seoskih naselja i parcelarna struktura njihovih obradivih površina odražavaju agrarnu preobrazbu u posljednjih sto godina.

Gore — U užem podgorskom pojasu oligocenskih i miocenskih naslaga uvjeti za stvaranje tala mnogo su nepovoljniji zbog strmijih nagiba i otpornije podloge. Najveće prostore zapremaju rendzine, koje u prilično pravilnim i izduženim zonama prate rubove gora. Ta se tla redovno razvijaju na podlozi litavskih naslaga, mjestimično sarmatskih pješčenjaka, a manje i na trijaskim vapnencima. Ta ocjedita tla lako propuštaju vodu i zrak, pa su relativno bogatija humusom (5—6,5%), a kako su se razvila na laporovitoj i vapnenastoj podlozi, bogatija su kalcijским karbonatima (mjestimično do 95%)³⁴. Podloga im je redovno otporna prema raspadanju, a kako su i nagibi strmi, tla se najčešće sastoje samo od tankog pokrova i rijetko služe za oranične kulture. Na obradivim prostorima uglavnom su zasađeni vinogradi, dok su ostali dijelovi strmijih nagiba pokriveni šumom hrasta medunca i crnog graba (*Querceto Ostryetum carpinifoliae*), koja u većim prostorima pokriva strme i jugu izložene lokalitete.

U višim zonama gora na podlozi trijaskih, karbonskih i eruptivnih stijena, nalazimo pretežno skeletna tla male debljine, nepodesna za agrarno iskorišćivanje. Na većim visinama prevladavaju zatvoreni kompleksi bukovih šuma (*Fagetum silvaticae croaticum*). Na prisojnim stranama donja granica bukovih šuma obično dopire do visina od 600—700 metara, dok se na osojnim stranama spušta čak do 200 metara visine³⁵.

Prirodna je dakle vegetacija najjače očuvana na sjevernijem dijelu kraja, na gorama i brežuljkastim zonama između njih. Iznad visina od 400 metara šume pokrivaju gotov čitav prostor, pa se manje i izolirane obradive površine nalaze samo u nižim dijelovima. Na pošumljeni niz gora veže se zatvoreni šumski kompleks u zaleđu Brezovice i Strahinčice, na podlozi otpornijih maceljskih pješčenjaka. Obradive su površine tu rijetke i međusobno izolirane. Prevladavaju bukva i jela.

Društveni utjecaj i preobrazba kraja

Naseljenost i značenje kraja do 16. stoljeća — U predslavenskom periodu imao je ovaj kraj izgled zatvorenog šumskog područja s podvodnim i teško prohodnim dolinama³⁶. Nalazi paleolitskog čovjeka ukazuju,

³⁴ M. Gračanin, o. c., str. 105 i 107.

³⁵ I. Horvat, spomenuti rad, str. 76.

³⁶ M. Gračanin, o. c., str. 112., na osnovu analize tala i podataka o vegetaciji I. Horvat zaključuje, da je čitavo Hrvatsko Zagorje prvobitno bilo šumsko područje, kasnije potiskivano širenjem obradivih površina. Današnji šumarci reliktni su, prema tome, ranije zatvorenog šumskog pokrova.

da se on u našem kraju javlja rano, ali se držao planinskog ruba³⁷. Brojni nalazi neolitika već su prilično ravnomjerno raspoređeni po čitavu prostoru, što ukazuje, da je čovjek usavršavanjem oruđa i oružja, proširio svoj životni prostor i po velikom dijelu zaravni, ali i tu tek unutar otvorenijih dijelova, izoliranih šumskim kompleksima³⁸. Relativno rijetka naseljenost ostala je karakteristika našega kraja i za vrijeme rimskog vladanja³⁹.

Rimska alohtona kultura uvjetovala je povećanje stanovnika samo u blizini gradskih centara, dok su ostali prostori, naseljeni ranijim stanovništvom, ostali uglavnom nerazvijeni⁴⁰. Rimska su naselja postojala uz glavne ceste, a te su naš kraj zaobilazile,⁴¹ te je on predstavljao periferno područje, kojim je išla međa gradskog područja Ptuja i Siska⁴². U našem se kraju u to vrijeme ne spominje niti jedno naselje, a oskudni arheološki nalazi ukazuju, da su njime prolazile tek drugorazredne ceste, i to jedna iz Varaždinskog polja dolinom Bednje preko Veterničke previje u dolinu Krapinice, gdje se spajala s drugom cestom, koja je iz Ptuja preko Rogatca išla prema jugu. Na njihovu čvorištu vjerojatno je postojala kakva stražarska postaja kod Mihaljekovog jarka u blizini Krapine⁴³. Iako Rimljani nisu ostavili jačih tragova, kraj nije bio pust i u istočnom su dijelu živjeli Jasi⁴⁴, dok su zapadni dio vjerojatno zahvatili Serapili, koji su živjeli oko Rogatca. Nisu se međutim sačuvali nikakvi tragovi, na osnovu kojih bi se mogao naslutiti raspored navedenih plemena unutar našega kraja.

Kada, pred kraj 4. stoljeća, rimska vlast slabi i nastaje dugi period opće nesigurnosti, vjerojatno je i u našem kraju došlo do kulturnog nazadovanja, koje traje sve do slavenske kolonizacije. Nemamo nikvih tragova, koji bi za taj predslavenski, pa i raniji slavenski period do 12. stoljeća, kada počinju prvi pisani spomenici, ukazivali na veće značenje kraja kao

³⁷ Gorjanović-Kramberger. *Kultura diluvijalnog čovjeka iz Krapine u Hrvatskoj*, Zagreb 1913., str. 1. smatra, da je preduviet relativno dugog trajanja paleolitskog naselja bila plastika i geološki sastav okolice.

³⁸ D. Szabo, *Spomenici kotara Krapina i Zlatar*, Vjesn. hrv. arheol. društva, sv. XIII., Zagreb, 1914., str. 103. i 104., navodi da su neolitska nalazišta otkrivena u slijedećim selima: Batina, Golubovec, Gotalovec, Konjščina, Krapina Mače, Martinci, Mihovljan, Pereša ves, Radoboj, Semnica Ratkovec, Sutinsko, Sikad, Zabok, Zajezda, Završje (Belečko) i Zlatar. J. Brun Schmid., *Nahodjaji bakrenog doba u Hrvatskoj i Slavoniji i susjednih zemljah*, Vjesn. hrv. arheol. društva, sv. VI., Zagreb 1902., str. 33., navodi, da se relativno gusta neolitska nalazišta nalaze na povišenim mjestima, dakle na ocjeditim i manje vlažnim lokalitetima.

³⁹ J. Brun Schmid, *Arheološke bilješke iz Dalmacije i Panonije*, Viest. arheol. društva, Zagreb, 1898., str. 201 i 202., i I. S. Kukuljević, *Panonijska Rimska*, Zagreb, 1873., str. 47.

⁴⁰ G. Glauert, *Kulturlandschaftliche Veränderungen im Gebirgslande zwischen Drau und Save bis zum Beginn der deutschen Südostsiedlung*, Südostforschungen, Hft. 1/2., 1942., str. 22.

⁴¹ Cesta iz Ptuja za Osijek i Sisak imala je zajedničku trasu do Varaždinskog polja (J. Klemenc, *Archeologische Karte, Blatt Ptuj*, Zagreb, 1936., str. 90 i 91.), gdje se odvajao krak preko Ivančice (vjerojatno dolinom Belskog potoka, moja primjedba) na Podrute, Hrašćinu i dalje prema jugu.

⁴² J. Klemenc, o. c., str. 93.

⁴³ J. Klemenc, o. c., str. 91; I. S. Kukuljević, o. c., str. 47; D. Szabo, o. c., str. 105.

⁴⁴ Pilar, *Aquae Jasae*, Vjesn. hrv. arheol. društva, Zagreb, 1879., str. 33 i A. Mayer, *Jasi*, Vjesn. hrv. arheol. društva, Zagreb, 1935., str. 69.

i na eventualne razlike u naseljenosti pojedinih njegovih dijelova. Nije poznato, da li su se i u kojoj su se mjeri doseljeni Hrvati vezali uz prethodno naseljene prostore, ali će postojeći podaci pokazati, da su jače naselili uzak podgorski pojas na prijelazu zaravni u gore planinskog niza.

Pored prirodnih prednosti, pogodovala je većoj naseljenosti podgorske zone granična uloga kraja i koncentracija utvrđenih gradova duž južnih padina gora planinskog niza Ivančice. Zaledem zapadnog dijela kraja prolazi granica između Hrvatske i Slovenije, koja u 12. stoljeću dobiva određeni pravac⁴⁵. Položaj uz političku granicu daje kraju strateško značenje, što je uvjetovalo organizaciju Zagorske županije⁴⁶ i podizanje relativno velikog broja utvrđenih gradova.

Opseg županije nije utvrđen, ali je ona, koliko se do sada znade ujedinjavala pretežno dio prigorja. Granice su vjerojatno bile određene prirodnim međama; u 13. stoljeću graniči na jugu sa Zagrebačkom županijom, i to linijom od toka Lonje (kod Kovina), tokom Krapine, Horvatske na Sutlu kod Klanjca.⁴⁷ Ova će linija ostati i kasnije granica Varaždinske i Zagrebačke županije, odnosno kotarska međa sve do najnovije administrativno-teritorijalne podjele. Južna granica prolazi najnižim i podvodnijim krajem, koji je i prema podacima 13. i 14. stoljeća, bio slabo naseljen.

Utvrđeni gradovi pretežno su bili izgrađeni na sjevernom dijelu kraja, na strmijim i zaštićenijim lokalitetima južnih padina planinskog niza Ivančice, a u zaleđu litavskog grebena (osim Krapine), koji im je poslužio kao prirodna zaštita. Krapina se spominje kao »locus« 1193. (iako je već tada sigurno bila castrum,⁴⁸ pod kojim se nazivom prvi put spominje 1330.), Grebengrad 1209., Lobar 1250. (castrum), Oštre 1330. (castrum) i Belec 1334. (castrum). Na čitavom ostalom daleko prostranijem području užeg prigorja spominje se samo jedan utvrđeni grad Cubul 1248. god.⁴⁹. Smjestio se na najvišem dijelu zaravni, na prigorju južne padine Strugače.

Poznato je, da su se sredovječna naselja vezala uz blizinu utvrđenih gradova, koji su koristili strateški povoljnija i za dominaciju nad okolnim područjem pogodnija mjesta. Rasporedu utvrđenih gradova odgovarao bi, dakle, i raspored seoskog stanovništva. Primijenimo li ovaj princip na naš kraj, u 13. i 14. st. najjače bi bila naseljena zona uz južne padine gora planinskog niza Ivančice. Za prostor zaravni moramo pretpostaviti slabiju naseljenost. O neposrednom povodu i vremenu postanka navedenih gradova nemamo nikakvih podataka i možemo samo reći, da se većina njih spominje u 13. i 14. stoljeću, dakle u vrijeme, kad gradove gradi kralj ili onaj, kome on to dopusti⁵⁰. Ništa ne znamo o transformaciji plemenske župe u županiju kasnijeg tipa, ali je sigurno, da su utvrđeni gradovi već bili izgrađeni, kad je ovaj proces završen. Vrlo je vjerojatno, da su navedeni gradovi postojali već u doba plemenske župe, pa su tek kasnije pojačani. Ako su gradovi postojali već u doba plemenske organizacije, raspored stanovništva bio bi tada isti kao i u 13. i 14. stoljeću.

⁴⁵ S. Srkulj, Hrvatska povijest u 19 karata, Zagreb, 1937., str. 36.

⁴⁶ F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara, Zagreb, 1925. str. 674. i V. Klaić, Povijest Hrvata, Zagreb, 1911., sv. I., str. 130.

⁴⁷ J. Čuk, Zagrebačka županija oko 13. stoljeća, Zagreb, 1942., str. 87. Po ispravi od 1258. (T. Smičiklas, Cod. dipl. V., 112) određene su granice posjeda Belec, koji je tada tokom Krapine graničio župom Moravče. Ta je starohrvatska župa uključena u Zagrebačku županiju (Klaić V., o. c., str. 288).

⁴⁸ »Castra« su utvrđeni kraljevski gradovi.

⁴⁹ Ime sredovječnog grada Cubul očuvalo se u današnjem naselju Kebel (D. Szabo, Kroz Hrvatsko Zagorje, Zagreb, 1939., str. 63.).

⁵⁰ D. Szabo, Spomenici kotara Krapine i Zlatar, str. 105.

O posjedima 13. i 14. stoljeća znamo relativno malo, ali i ono, što je poznato, pokazuje na veću naseljenost podgorske zone. Vlastelinstvu grada Krapine pripadaju velike površine, koje možemo približno odrediti prema podacima iz 1258. god.⁵¹ Na osnovu njih zaključujemo, da je ovo vlastelinstvo zahvaćalo najveći prostor kotara Zlatar zapadno od linije Oštre — potok Batina i na jugu do toka Krapine. Prostranstvo prema zapadu nije određeno, ali je vrlo vjerojatno i ovdje zahvaćalo velike prostore, jer se i Prišlin (sjeverno od Desiničke gore) 1248. god. spominje kao posjed grada Krapine⁵². Vlastelinstvo grada Krapine zapremalo je dakle najveći i centralni dio našega kraja.

Istočno od krapinskog posjeda nalazila su se relativno manja vlastelinstva. Kad 1258. god.⁵³ podložnici grada Belca vraćaju Vratislavu i Noreti dva jutra zemlje, što su im oduzeli u doba tatarske provale, navode se međe tog vlastelinstva. Njih nije moguće ubicirati, pa navodim samo važnije granične lokalitete: Kremena gorica (?), Birč (?), potok Batina, Kočina (?), Pogana Gostum (?), Pečt (brdo) i mjesto Kalč. Spominju se i susjedi vlastelinstva: Mihajlo, Ivanoci, gradokmet⁵⁴ Vlečina, Zoticha (?), vinograd sinova Jako, gradokmet Mortun, gradokmet Benedikt, posjed Farkazija i zemlje sinova Jakobovih. Istom prilikom navode se međe i susjednog posjeda na istoku, Selnice. Od trajnijih graničnih lokaliteta spominju se: rijeka Krapina, potok Batina, Birč (?), ušće potoka Klimen u Batinu, te potoci Selnica i Melnica. Prema navedenim lokalitetima posjed Selnica zahvaćao je prostor istočno od vlastelinstva Belec, a između rječice Krapine i donjeg toka potoka Batine. Navode se susjedi: Atha (?) s južne strane Krapine. Pekurna sin Kupanov, Juraj sin Conkov, Stjepan Volpoth, Bratila, Durzan sin Rakov i posjed Hrašćine (istočno od Krapine). God. 1346.⁵⁵ Selnica se spominje kao pusto zemljište kod grada Belca, a izručuje se Dominiku. Slijedeće godine utvrđene su međe posjeda⁵⁶, a navode se slijedeći trajniji lokaliteti: Mostišť (voda), stari put (koji je vjerojatno u produženju vođio preko Belskog potoka na sjever u dolinu Bednje), potok Selnica, posjed Prepuštovec (danas selo Prepuštovec), potok Melnica, brdo Gradec, rijeka Krapina i potok Batina. Lokaliteti uz međe uglavnom su isti, ali su se susjedi znatno izmijenili, sad se navode kao susjedi: posjed Prepoštovec, posjed sina Jakova, posjed Bratila, zemlja Jakova, posjed Andrije i Juraja sinova Branića, Nikola sin Petra od Ludbrega. U prostoru između vlastelinstva grada Krapine i Selnice spominje se 1259. Lohor⁵⁷. Kraljica Marija daruje naime Čehu, sinu Pučine, neki posjed u Požeškoj županiji u zamjenu za Lohor, koji je Pučini oduzeo kralj Bela. Nema podataka o međama njegova posjeda. Na krajnjem istočnom dijelu kraja navodi se 1234. god.⁵⁸ zemlja Budindol s lokalitetima uz međe: potok Melnica, potok Ribnik i rijeka Krapina. Zemlja Budindol zahvaćala je dakle prostor na sjeveroistoku od posjeda Selnice. Kao susjedi navode se: posjed Gverdine, posjed Tuzde, posjed Ilije i Kosme, posjed Ivanovaca, te posjed Hrašćina, istočno od Krapine. Od ostalih posjeda spominje se Grebengrad 1346. god.⁵⁹ Zajezda 1367. god.⁶⁰ i četiri zemlje kod Komora 1256. god.⁶¹ i Batine⁶² (1267. god.), ali bez međa, koje bi se mogle ubicirati.

Pored navedenih vlastelinstava, bila je posjednik i crkva. Templari posjeduju grad i posjed Belu možda već 1165., a sve do 1313., kad prelazi u ruke Ivanovaca, koji su već od 1250. posjedovali jedan dio (Kamene Gorice)⁶³. Posjed belski »prosti-

51 S. Ortner, Povijest gradine i trgovišta Krapine, Zagreb, 1899., str. 28.

52 S. Ortner, o. c., str. 28.

53 T. Smičiklas, Cod. dipl. V., 109.

54 To su iobagiones castri. U početku kmetovi, postepeno postaju plemići i predstavljaju najnižu stepenicu u feudalnoj hijerarhiji.

55 T. Smičiklas, Cod. dipl. XI., 319.

56 T. Smičiklas, Cod. dipl. XI., 412.

57 T. Smičiklas, Cod. dipl. V., 148.

58 T. Smičiklas, Cod. dipl. III., 423.

59 T. Smičiklas, Cod. dipl. XI., 268.

60 T. Smičiklas, Cod. dipl. XIV., 50.

61 T. Smičiklas, Cod. dipl. V., 22.

62 T. Smičiklas, Cod. dipl. V. 227.

63 I. S. Kukuljević, Priorat Vranski, Zagreb, 1886., str. 10 i 43.

rao se s obje strane Ivančice duboko u unutrašnjost Hrvatskog Zagorja⁶⁴. Najveći dio belskog posjeda nalazio se međutim van našeg kraja, sjeverno od Ivančice, dok je na njezinoj južnoj strani zahvaćao samo uzak pojas, i tu je medašio s posjedima Selnice i Budindola

Najveći dio posjeda bio je dakle vezan uz utvrđene gradove (Krapina, Bela, Lobar, Grebengrad i Komor), dakle uz podgorsku zonu. Imena ostalih posjeda očuvala su se u naseljima podgorske zone (Selnica, Zajezda, Batina, Budindol — možda Budinščina).

Koncentracija sjedišta posjeda uz podgorsku zonu očit je znak, da su tu bile i najvrednije površine (obradive), dok su u rebrastom reljefu nižeg dijela zaravni vjerojatno veće prostore zauzimala šume. Takav raspored iskorišćivanja zemljišta postoji uostalom i danas, s tom razlikom, što su šume zaravni kasnijim krčenjem znatno reducirane.

Raspored utvrđenih gradova i vlastelinskih posjeda ukazuje, da je podgorska zona sve do 14. stoljeća bila jače naseljena od nižih dijelova zaravni. Takav raspored naseljenosti potvrđuje broj i raspored crkvenih župa tokom prve polovice 14. stoljeća.

Sasvim je sigurno, da su samo gušće naseljeni prostori imali svoje crkvene župe, a iz njihova popisa 1334. godine⁶⁵, vidimo, da je od četrnaest ubiciranih župa (od petnaest navedenih u popisu) jedanaest njih bilo u podgorskoj zoni planinskog niza (Pregrada i Kostel uz Kunu goru; Konoba, danas Petrovsko, podno Brezovice; Krapina, podno Brezovice i Strahinčice; Radoboj podno Strahinčice; Petrova gora, Lobar, Martiščina, Juranščina, Selnica i Zajezda, podno Ivančice), a samo tri (Krapinske Toplice, Začretje i Komor) na ostalom daleko prostranijem dijelu zaravni u užem prigorju. Rasporedu utvrđenih gradova, odnosno vlastelinstava, odgovara i raspored crkvenih župa. Dok bi se raspored gradova uz podgorsku zonu i mogao tumačiti isključivo strateškim razlozima (ne vodeći računa o rasporedu stanovništva), raspored crkvenih župa određen je rasporedom stanovništva⁶⁶ i najbolji je indikator relativno gušće naseljenosti i veće vrijednosti podgorske zone, odnosno slabe i nepovezane naseljenosti ostalog prigorja do kraja 14. stoljeća.

Čitavo 15. stoljeće predstavlja u razvoju našeg kraja prelazno doba. Podgorska zona je i dalje najnaseljenija, ali se već javljaju predznaci znatnih promjena. U borbi za prijestolje između Sigismunda, muža Ljudevitove kćeri Marije (koja ga je naslijedila) i ustanika, grofovi Celjski dobivaju od Sigismunda (1399. god.) znatne prostore i velik broj gradova u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Tom prilikom dolazi u posjed Celjskih Zagorska županija⁶⁷. Iza njihova relativno kratkotrajnog vladanja (do 1456.) posjedi mijenjaju gospodare (Ivan Vitovac, Ivaniš Korvin, Juraj Brandenburški). Juraj Brandenburški, muž udovice Ivaniša Korvina, rasprodao je golem posjed, koji je dobio po ženi. Najveći dio kupuju Keglevići (dolaze 1523. iz Keglegrada na Zrmanji), i to polovicu vlastelinstva grada Krapine (drugu polovicu kupuje Imreffy) te vlastelinstvo Kostel. Ratkaji kupuju vlastelinstvo Veliki Tabor⁶⁸.

⁶⁴ I. S. Kukuljević, o. c., str. 47.

⁶⁵ F. Rački, Popis župa zagrebačke biskupije 1334. g. i 1501. g., Starine IV., Zagreb, 1872., str. 205. i J. Butorac, Popis župa zagrebačke biskupije od 1334., PO Zbornika zagrebačke biskupije od 1094—1944., Zagreb, 1944., str. 9 i 10.

⁶⁶ Malo je vjerojatno uobičajeno mišljenje o koncentraciji seoskog stanovništva oko crkava, suprotan je proces mnogo logičniji.

⁶⁷ J. Ortner, o. c., str. 30.

⁶⁸ Đ. Szabo, Kroz Hrvatsko Zagorje, str. 37 i 51.

U promijenjenim političkim prilikama ukida se Zagorska županija i 1486. uključuje Varaždinu, odnosno Varaždinskoj županiji⁶⁹. Kraj ostaje administrativno vezan za Varaždin sve do polovice 19. stoljeća, kad se u njemu stvaraju kotari kao posebne administrativne jedinice. Prijevoji preko Ivančice (dolina Belskog potoka, Veternička previja i sedlo između Žutnice i Bednje) predstavljaju povoljnije putove nego podvodna dolina Krapine na jugu.

Razvoj od 16. do sredine 19. stoljeća. — Promjena vlasnika je početak novih društveno-ekonomskih odnosa, koji će u slijedeća četiri stoljeća utjecati na sliku agrarnog pejzaža. Gradovi podgorske zone gube prijašnje značenje, a nesigurnost u drugim dijelovima Hrvatske dovodi do jače kolonizacije nižih dijelova zaravni. Naselja se postepeno šire prema jugu, i zaravan dobiva sve veće značenje. Tom mlađom, sekundarnom, kolonizacijom stvara se agrarni pejzaž zaravni, koji će postojati do sredine 19. stoljeća.

Naseljenost — Osnovni uzrok sekundarne kolonizacije prigorja bile su nesigurne prilike vremena i relativna zaštićenost našega kraja. Pojavom Turaka, naročito iza Krbavske bitke 1493., započelo je iseljavanje hrvatskog stanovništva iz ugroženih ili okupiranih dijelova Hrvatske i Bosne⁷⁰. Stanovništvo bježi u sigurnija područja na sjeverozapadu i sjeveru Hrvatske i jedan se dio sklonio i u naš kraj, zaštićen s jugoistočne strane nizom planina (Žumberačka gora — Medvednica — Kalnik). Nedostatak podataka otežava rekonstrukciju kolonizacije. Snagu kolonizacione struje i prostor, koji je zahvatio ocjeniti ćemo poređenjem naseljenosti podgorske zone i zaravni prigorja u različitim vremenskim odsjecima. To ćemo dopuniti analizom pejzaža, koji je tom kolonizacijom stvoren.

Čini se, da je kolonizacija u prvoj polovici 16. stoljeća još uvijek bila relativno slaba, i da su najveći prostori naseljeni u toku slijedećih sto godina, od sredine 16. do polovice 17. stoljeća. Naseljavanje se doduše vršilo i kasnije, čak i u 18. stoljeću, ali u manjoj mjeri nego u prethodnom periodu. Na takav zaključak upućuju podaci o broju, veličini i prostornom rasporedu vlastelinskih posjeda u prvoj polovici 16. stoljeća, podaci o broju i rasporedu crkvenih župa i seoskih naselja u drugoj polovici 17. stoljeća, te popis urbarskih zemljišta u času ukinuća kmetstva 1848.

Naseljenost u prvoj polovici 16. stoljeća najbolje se odražava u popisima ratnih daća⁷¹. Ovi sadrže vlastelinske posjede i svote forinti, određenih za uplatu ratne daće. Kako je ognjište ili dim (fumus) predstavljalo poreznu osnovicu, na koju su svi oporezovani uplaćivali određen iznos

⁶⁹ V. Klaić, Povijest Hrvata, sv. III., prvi dio, str. 14.

⁷⁰ V. Klaić, o. c., str. 18.

⁷¹ Radi vječnih borbi s Turcima u 15. stoljeću uvedena je nova izvanredna daća — ratna daća (dica), koja se nije mogla određivati ni ubirati bez privole staleža, sabranih na saboru. Nije se dozvoljavala svake godine, već prema potrebama (V. Klaić, o. c., str. 34). Popisi ratnih daća sadržani su u knjizi: *Conscriptiones dicarum comitatuum Crisiensis, Varasiniensis et Zagrabienensis* (u Državnom arhivu), a sadrži sve vlastelinske posjede navedenih županijskih područja (iz godina: 1543., 1554., 1555., 1601.), odnosno samo za područje Križevačke i Zagrebačke županije (zr. godine: 1546., 1559., 1564., 1566., 1567., 1570., 1572., 1574., 1576., 1578., 1579., 1582., 1588., 1589., 1596., 1597. i 1598.).

forinti, moguće je iz visine zadužene sume i porezne stope, koja se imala platiti po ognjištu⁷², odrediti broj ognjišta ili kmetskih selišta, jer su ova tada bila identična⁷³. Za naše prigorje nalazimo podatke za manji broj godina, a naročita je šteta, što nedostaju podaci za god. 1598., jer su popisi te godine popisani ne samo vlastelinski posjedi, već poimenično i svi kmetski domovi. Našoj će svrsi poslužiti i popis iz god. 1543.

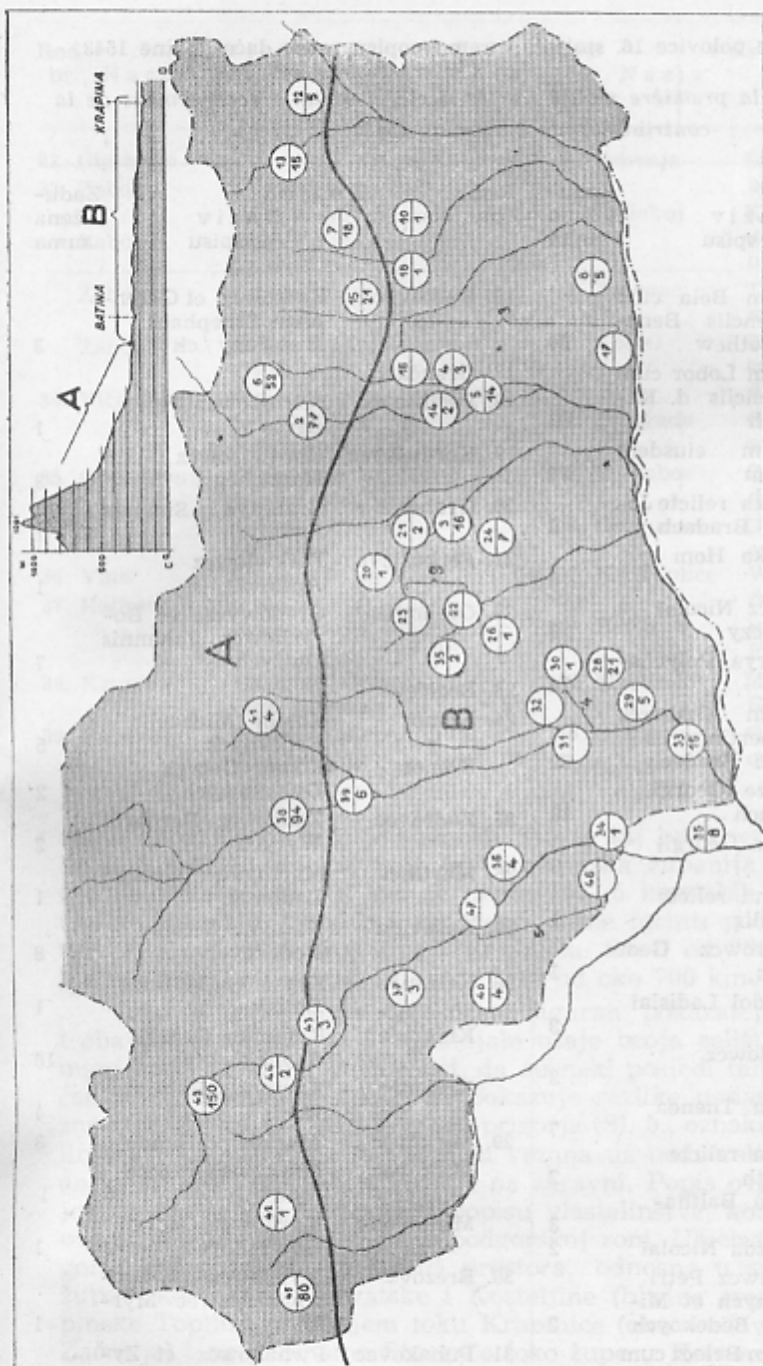
Popis navodi u našem kraju pedeset posjeda (vidi tab. 8), od kojih sam uspio ubicirati četrdeset i tri (neubicirani su navedeni na tabeli 8 brojevima: 9, 11, 19, 27, 37, 49, 50). Popisana vlastelinstva bila su dužna platiti 736 forinti ratne daće. Pitanje je, da li se taj broj može uzeti kao mjerilo naseljenosti, odnosno kao približan broj kmetskih selišta, jer stopa ratne daće za god. 1543. nije bila jedinstvena⁷⁴. Slijedeći primjer pokazat će opravdanost takvog poređenja. U vrijeme popisa naš je kraj već bio uključen u Varaždinsku županiju⁷⁵, koja je tada imala uplatiti 1858 forinti

⁷² Već od uvođenja ratne daće vrijedilo je pravilo, da Hrvatska plaća samo polovinu visine, koja se po selištu uplaćivala u Ugarskoj i obično se kod nas plaćalo samo pola forinte po selištu (V. Klaić, Povijest Hrvata, sv. III., dio prvi, str. 34.). Povremeno je hrvatski sabor donosio zaključke i o većoj poreznoj stopi, ako su to tražile ratne prilike.

⁷³ R. Horvat, Proračun i obračun Hrvatske i Slavonije za god. 1553., Vjesnik Hrv.-slav.-dalm. zem. arh., Zagreb, 1911., knj. XIII., str. 40.

⁷⁴ Kao što se vidi iz pisma Franje Bačana ostrogonskom biskupu (niži citat), hrvatski je sabor za god. 1543. odredio nejednaku stopu, što donekle otežava rekonstrukciju broja kmetskih selišta. Citat pisma glasi: »Scire volumus dominationem vestram reverendissimam, quod a maiestat regia missi fuimus cum domino Luka Zekel in regnum Sclavoniae. Illic omnia negotia (volente Deo) bono modo conclusimus. banum dominum Zrini ipsis praefecimus, quem grato animo susceperunt et vix unquam necessarius ita fuit banus eis, sicut nunc; iura continuo ipsis celebrare institutum, assessoribus illis et sellarium ordinavimus. Tandem in omnibus summam fidelitatem ac obedientiam maiestati regiae exhibuerunt; Subsidium DUORUM FLORENUM maiestati regiae dare obtulerunt, in omnibus seriarem habent, unum florenum iterum et alterum ad festum Penthecosthes dare promiserunt: coloni, qui sub castris in fuga resident, MEDIUM FLORENI et qui in villis, integrum solvere tenebuntur, quia non tantum per Thurcas quantum per mortem et famam defecerunt, nunc quoque deficiunt« (V. Klaić, Popis ratne daće u Slavoniji god. 1543., Vjesn. Hrv.-slav.-dalm. arh., god. IX., Zagreb, 1907., str. 82).

⁷⁵ Administrativna podjela Županije odražavala je raspored stanovnika, pa je ona za nas od znatnog interesa. Bila je podijeljena u četiri sučije (processus iudicum nobilium), i to: Petra Šemovečkog, Stjepana Dragoša, Nikole Marigoltha i Ivana Puhakovca (V. Klaić, o. c., str. 93., u ovom se radu nalaze popisana i sva vlastelinstva pojedinih sučija). Od četiri navedene sudije prve su dvije zapremale prostor podravske nizine i dio porječja Bednje, i to sučija Petra Šemovečkog kraj istočno od Varaždina i Varaždinskih Toplica, a Stjepana Dragoša zapadno od Varaždina u podravskoj nizini. Prostor tih dviju sučija činit će kasnije dio t. zv. donjopoljskog kotara Varaždinske županije. Ostale dvije sučije bile su daleko veće i jedino one zahvaćaju naš kraj. Sučija Nikole Marigoltha zauzimala je čitav prostor gornjeg porječja Bednje sjeverno od Ivančice. Greben Ivančice činio je dakle jezgru i središnji dio prostora te sučije, što se jedino može shvatiti većom naseljenošću užih podgorskih zona uz rubove Ivančice, a slabijom podalje od njih. Zapadni dio prostora bivšeg kotara Zlatar (zapadno od potoka Velika Reka), prostor kotara Krapine, Pregrade te dio kotara Klanjec (oko Cesargradske gore) činio je područje sučije Ivana Puhakovca. Tek će kasnijim naseljavanjem nižih dijelova užih prigorja doći do potrebe stvaranja manjih kotarskih područja. U gornjem porječju Bednje stvorit će se t. zv. gornjopoljski kotar Varaždinske županije.

Sl. 5. Raspored i približna veličina vlastelinskih posjeda 1543. god. (vidi tab. 8). Gornji broj označava redni broj posjeda na preglednoj tabeli, a donji visinu daće kojom je bio zadužen, odnosno približan broj kmetčkih selišta. Viticom povezani krugovi su posjedi u popisu zajednički navedeni, a broj sa strane označava visinu zajedničkih daća, odnosno približan broj njihovih kmetčkih selišta. A — uži pojas prigorja, B — prigorska zaravan.

Fig. 5. Disposition et grandeur approximative des possessions appartenant aux propriétaires terriens en 1543 (voir tableau 8). Le chiffre plus haut indique le nombre ordinal de la possession figurant dans le tableau symptomatique, et le chiffre plus bas le montant de l'impôt dont elle était grevée ou bien le nombre approximatif de ses sessions de paysans corvéables. Les cercles liés par un tortillon représentent les possessions qui sont indiquées ensemble dans la liste, alors que le chiffre de côté désigne le montant des impôts communs, respectivement le nombre approximatif de paysans corvéables. A — zone restreinte des contreforts. B. — plateau des contreforts.

Tab. 8. Posjedi prve polovice 16. stoljeća, prema popisu ratne daće godine 1543.

Tab. 8. Possessions de la première moitié du 16e siècle, d'après le recensement de la contribution de guerre de 1543.

Red. br.	Posjedi Naziv u spisu	Zadužena suma	Red. br.	Posjedi Naziv u spisu	Zadužena suma
1.	Bela Castrum Bela cum pertinenciis Benedicti Pethew	50	16.	Ratkovec Ratkowcz et Gerenthar Sthephani Bws / any / ch	3
2.	Lobor Castrum Lobor cum pertinenciis d. Keglewych	63	17.	Grančari	
	Lobor Oppidum eiusdem ad idem	14	18.	Petruševac Petrossowcz Petri Arras	1
3.	Suteska Zotheska relicte Johannis Bradach	8	19.	Korduševac Kordwssowcz Hozzwhegy	3
	Suteska Zotheska Homzky	8	20.	Graberje Graberye Simonis Swselych	1
4.	Borkovec Borkwcz Nicolaj Fodroeczy	3	21.	Ferkuljevce Ferkwlowcz Anthonij	1
5.	Zlatar Zlatharya Polychanyn	14	22.	Orehovica Orehowycza et Borychewcz Johannis Dwdych	7
6.	Oštrc Castrum Ozthercz cum pertinenciis Emerici Bradach	52	23.	Boričevac	
7.	Selnica Zelnycze Georgii Vragouch	18	24.	Komor Komor Michaelis Bedekoych	5
8.	Lipovec Lipowcz Georgii Prenar	5		Komor Komor Georgii Dyhanowych	2
9.	Slatina Zlathyna relicte Michealis	1	25.	Zadravec Zadrawcz Bernardi Wyrch	2
10.	Pomperovec Pomporowcz Georgii Kos	1	26.	Martinci Marthyncz Georgii Ladomer	1
11.	Budindol Bwdyndol Ladislai literati	3	27.	Naševina Naseyna Nicolay Bedekoych	8
12.	Gotalovec Gotthalowcz Nicolai	3	28.	Križanče Krysancz Mathiae Baxay	1
13.	Zajezda Zayezda Thenea Zalay	7		Križanče Krysancz Georgii Spychko	16
	Zajezda Zayezda relicte Perthath	2		Križanče Krysancz Balthasaris	4
	Zajezda Zayezda Balthasaris	3	29.	Mirkovec Myrkowcz Simonis	3
	Zajezda —Zayezda Nicolai	2		Mirkovec Myrkowcz relicte Johannis	1
14.	Ladislavec Ladislawcz Petri Czwethych et Michaelis Bedekoych	2		Mirkovec Myrkowcz Georgii Gywrekoych	1
15.	Belec Castrum Belec cum pertinenciis Johannis Thwroczy	21	30.	Brezova Myrkowcz et Brezowa Andree Myrkoczy	1
			31.	Puhakovec Pwhakowcz et Zyglencyze Johannis Puhakoczy	4

Red. br.	Posjedi Naziv u spisu	Zadužena suma	Red. br.	Posjedi Naziv u spisu	Zadužena suma		
32.	Ciglenica		40.	Erpenja	Erpenye Petri prebendarii ibidem	4	
33.	Zabok	Zabok Balthazaris cum fratribus	3	41.	Radoboj	Kowachowcz et Radoboye Simonis prebendarii ividem	4
	Zabok	Zabok Johannis et Lwdouici	10	42.	Trnovec	Thernowcz Anthonii Lwdykowych	1
	Zabok	Zabok Blasij literati	1	43.	Kostel	Castrum Cozthel cum pertinenciis d. Keglewich	150
	Zabok	Zabok Andree Gwbasoczy	1	44.	Pregrada	Gorycza sive Pregrada Georgii	2
34.	Vića sela	Wychazela et Zabok Balthazaris Schytaroczy	1	45.	V. Tabor	Castrum Nagytabor d. Rathkay	80
35.	Gubaševo	Gwbasovo et Myrkowcz Stephani Gwbasoczy cum fratribus	8	46.	Gregurovec	Gregwrowcz Toplyczy Oskowcz et	
36.	Vino	Wynno Benedicti	1	47.	Kr. Toplice	Wethekowcz Wincentij et Johannes	5
37.	Ratkovec	Ratkowcz et Karlowcz Pauli Glawach	3	48.	Bušin	Bwssyn Johannis Forchych	3
38.	Krapina	Castrum Crapyna cum pertinen ciis	94	49.	Martindol	Marthyndol Pauli Grexych	1
39.	Popovec	Popowcz plebani Krapinensis	6	50.	Oškovec	Oskowcz Gasparis cum fratribus	1

ratne daće. Od osobite je važnosti, što se taj broj ne razlikuje znatno od broja kmetskih selišta, koji je Varaždinska županija imala samo deset godina kasnije (1553.), kad je imala 1537,5 kmetskih selišta⁷⁶. Ova mala razlika upućuje, da visina zadužene sume forinti god. 1543. predstavlja ujedno i približan broj kmetskih selišta. Svoti od 736 forinti ratne daće našega kraja odgovarao bi dakle broj od oko 700 kmetskih selišta.

Iako je popis ratne daće dosta siguran pokazatelj opće naseljenosti, treba pretpostaviti, da su postojale utaje broja selišta, da bi se platilo manje poreza, kao i mogućnost, da su neki posjedi bili oslobođeni od plaćanja. Sam popis međutim ne pokazuje razlike u naseljenosti podgorske zone (Sl. 5., oznaka A) i zaravni prigorja (Sl. 5., oznaka B). Iako su vlastelinstva i kmetska selišta većinom vezana uz podgorsku zonu, moguće je, da su se neka od njih nalazila i na zaravni. Popis ove razlike ne navodi, jer su sva selišta iskazana u popisu vlastelinstva, kome su pripadala, a ova su imala svoja sjedišta u podgorskoj zoni. Ubicirani posjedi van podgorja koncentrirani su na tri prostora, odnosno u sredovječne crkvene župe: oko tokova Horvatske i Kosteljine (blizina sredovječne župe Krapinske Toplice), u donjem toku Krapinice (oko sredovječne župe sv. Križ Začretje) i na padinama Strugače (oko župe u Komoru). Ova podudarnost

⁷⁶ R. Horvat, o. c., str. 35.

U području bivšeg kotara Krapina izvještaji crkvenih vizitacija iz druge polovice 17. stoljeća (god. 1676.) navode u župi Začretje sela: Začretje, Dukovec, Galovec, Trnovec, Štrucljevo, Mirkovec, Grdenci, Zabok, Klupci, Grotečno, Jakuševac, Kozjak, Šemnica, Jurjevec, Prosenik, Pustidol, te neubicirana sela: Sudovnjak, Markova ves, Senjak, Ternovec. Iz popisa imanja roda Patačić⁸¹, koji je god. 1555. uveden u posjed vlastelinstva Zajezda, vidi se, da su Patačići posjedovali imanja Grdenec, Štrucljevo i Zleč (in districtu Špičkovina) smještena u području začretnske župe, a ova postepeno prerasla u sela. Koliko su ta sela bila malena, pokazuje primjer danas najvećeg naselja župe Štrucljeva, koje je svoj današnji cestovni oblik dobilo spuštanjem porodice (Roginić i Majsec) sa susjednih brežuljaka uz dolinu Krapinice tek u drugoj polovici 19. stoljeća⁸².

U užem prigorju bivšeg pregradskog kotara, južno od Desiničke gore i Kune gore, bilo je u prvoj polovici 16. stoljeća relativno malo posjeda (prema popisu ratne daće god. 1543.), koji su osim toga imali tek po nekoliko kmetskih selišta. Naprotiv, crkvene vizitacije iz prve polovice 17. stoljeća navode znatan broj sela. U župi Krapinske Toplice spominju se (god. 1639.), pored već prije poznatih lokaliteta) Erpenja i Krapinska Toplice), slijedeća naselja: Vrtnjakovec, Materovec, Selno, Jasenovec, te neubicirana sela: Dokretina, Gradišće, Orehovec i Peturlovci. Mlada naseljenost prigorja pregradskog kotara više je došla od izražaja u župi Desinić. Izvještaj crkvene vizitacije god. 1639. navodi sela: Sopot, Horvatska (ova su naselja vjerojatno starijeg datuma), Jelenjak, Jalšovec, Desinić, Gostenje, Gaberje, Šimunci, Dubravica, Orešje, Stipernica te neubicirana naselja: Pavlovec, Marinci, Stopiščina, Divje selo i Pod Gorom. Sva su ta sela smještena u gornjem dijelu porječja potoka Horvatske i njegovih, uglavnom lijevih pritoka. Istočno od ovog područja, u župi Pregrada, izvještaj iz god. 1667. spominje sela: Gorjakovo, Hlevnica, te neubicirana naselja: Kušinovec, Klatečko, Bezowzi, Vrbanci, Kneginci, Ratkovec i Szedruzuy (možda Svedruža).

U drugoj polovici 17. stoljeća nalazimo u našem kraju oko sto četrdeset sela. sada već prilično jednakomjerno raspoređenih po čitavom prostoru. Znatan broj ovih sigurno je postojao i prije (naročito uz podgorsku zonu), ali se nisu posebno navodila, jer su bila malena. Takva su uostalom bila još i u vrijeme izvještaja crkvenih vizitacija, na što ukazuje velik broj neubiciranih sela. Naselja su se naime sastojala iz razbacanih gospodarstava, te su se prvobitni nazivi za manje skupine kuća izgubili ili zamijenili novima. Oslabila je ranija koncentracija stanovnika uz podgorsku zonu. Relativno brzu kolonizaciju užeg prigorja od sredine 16. stoljeća do kraja 17. stoljeća treba shvatiti kao brzo prostorno širenje naseljavanja, a ne vremenski brzu i jaku aglomeraciju stanovnika u manji broj većih naselja. Naseljavanje se vršilo postepeno, a ta se činjenica odrazila u tipu naselja i u sistemu zemljišne razdiobe, o čemu će biti govora kasnije.

Naseljavanje se vršilo i dalje; analiza katastarske mape iz sredine 19. stoljeća upućuje, da je proces trajao sve do kraja 18. stoljeća⁸³. Tada su konačno naseljeni i prirodno najnepovoljniji prostori rubom dolinskih ravni brojnih tokova. Na takav zaključak upućuju sačuvani patronimički nazivi pojedinih dolina (Vajdićev jarek, Horvatov jarek, Ivanov jarek, Mihaljekov jarek i sl.) kao i činjenica, da se u tim prostorima pored gospo-

⁸¹ Kodeks roda Patačić iz god. 1740.? Status familiae Patachich, Sveučilišna knjižnica Zagreb.

⁸² Oko prvobitne jezgre Štrucljeva, koju su sredinom 19. stoljeća činila dva gospodarstva, izraslo je naselje sa 80 domaćinstava.

⁸³ J. Janković, Pabirci po povijesti Varaždinske županije, Varaždin, 1898., str. 58—60., ukazuje na teške ekonomske prilike kraja u 18. stoljeću i ističe, da se zlo povećavalo doseljavanjem izbjeglica iz Turske.

darstva navedenih prezimena rijetko nalaze i druga, što bi u slučaju njihova ranijeg naseljavanja bilo nemoguće. Pored toga upravo u tim prostorima katastar iz sredine 19. stoljeća pokazuje najčistija osamljena gospodarstva s okupljenim posjedom, što se, kako ćemo kasnije vidjeti, može protumačiti jedino mladošću njihova postanka.

Popisi kanonskih vizitacija pretežno su navodili ona naselja, u kojima su se nalazila vlastelinstva, župe ili pak naselja sa više gospodarstava. Rastrkanija i udaljenija gospodarstva popisi su uključivali u navedena sela. Novim naseljavanjem i prirodnim prirastom stvoren je veći broj novih seoskih gospodarstava, koja sada postaju gušća. U 19. stoljeću navode se kao posebna sela i skupine ranije rastrkanih kuća, koje su prethodni popisi unosili u sklop drugih sela. Broj seoskih naselja se povećao, te se početkom 19. stoljeća u kraju navodi 280 sela. Taj je broj do danas ostao isti.

Naseljavanje prestaje pred kraj 18. stoljeća, a za taj period već postoje podaci i o broju stanovnika bivših kotara Zlatar i Krapina i najvećeg dijela kotara Pregrada. U tabeli 9 navedene su crkvene župe (osim Hrašćine istočno od toka Krapine) obaju kotara, i popisi crkvenih vizitacija navode u njima 1770 godine oko 17.000 stanovnika. Početkom 19. stoljeća (god. 1802.) podaci su potpuniji i oba kotarska područja broje preko 25.000 stanovnika. U isto vrijeme za pet župa kotarskog područja Pregrada popis navodi 10.720 stanovnika (župe: Desinić 2.126 st., Kostel 882 st., Krapinske Toplice 2.375 st., Pregrada 3.649 st. i Vinagora 1.688 st.), a nedostaju podaci za tri župe (Prišlin, Sutlanska poljana i Taborsko). Uzevši podatke svih triju kotarskih područja zajedno, siguran broj stanovnika našeg kraja početkom 19. stoljeća iznosi 36.406 stanovnika, a sa župama, za koje nemamo podataka, najviše do 45.000 stanovnika. To je gotovo tri puta manje od današnjeg broja stanovnika, koji prema popisu god. 1953. iznosi 122.396 žitelja.

Prostori navedenih župa gotovo posve odgovaraju površini pripadajućih kotarskih područja, zbog čega se može odrediti tadašnja približna gustoća naseljenosti. Opaža se, da svi dijelovi ni tada nisu bili jednako naseljeni, a raspored gustoće je važan, jer nam pokazuje, da se naseljeni prostor širio od viših i ocjeditijih prostora prigorja u niže i podvodnije dijelove. Najgušće je naime bilo naseljeno najbrežuljkastije područje kraja u prostoru kotara Pregrada (oko 86 st. na 1 km², danas 161 st. na 1 km²), znatno manje nešto niži prostor područja kotara Krapine (oko 50 st. na 1 km², danas 160 st.), a najmanje najniži dio u području kotara Zlatar (oko 35 st. na 1 km², danas 136 st.). Povećanu kolonizaciju nižih dijelova potvrđuje i porast stanovnika u drugoj polovici 18. stoljeća, od 1770. do 1802. Dok se u području kotara Zlatar u tom periodu stanovništvo povećalo za preko 6000 ili 67%, povećavanje u višem i gušće naseljenom kotarskom području Krapine iznosilo je samo 3.600 ili 44%. Za kotarsko područje Pregrada ne može se odrediti vrijednost povećanja stanovnika za taj period, jer nedostaju podaci za god. 1770.

Sekundarna kolonizacija od 16. stoljeća pretežno se dakle vršila na ranije slabo naseljenoj zaravni prigorja. To potvrđuje i poređenje rasporeda i broja kmetskih selišta god. 1543. (Tab. 8 i Sl. 5) i god. 1848. (Tab.

Tab. 9. Broj stanovnika prema izvještajima crkvenih vizitacija i popisa stanovnika god. 1953.

Tab. 9. Nombre de la population d'après les rapports des visitations ecclésiastiques et le recensement de 1953.

Župe	1770 ⁸⁴		1802 ⁸⁵		1822 ⁸⁶	1953 ⁸⁷	Opaska
	Domova	Stanov- nika	Stanov- nika	Stanov- nika	Stanov- nika	Stanov- nika	
Kotar Zlatar							
1. Bedekovčina	94	887	1023	?		5496	
2. Belec	125	828	1173	1267		4601	
3. Konjščina	67	554	1180	1375		5044	
4. Lobar	248	1250	2563	3011		7532	
5. Mače	135	1402	1463	1924		4950	
6. Mihovljan	313	1256	1861	2101		5502	
7. Orehovica	—	—	1049	1428		4515	osnovana 1799. g.
8. Zajezda	161	1324	1710	1853		4436	
9. Zlatar	227	1462	2011	2274		6493	
Ukupno	1368	8963	14033	15233		48569	
Kotar Krapina							
10. Jesenje	—	—	1012	1089		3250	osnovana 1785. g.
11. Krapina	243	1487	1813	?		5355	
12. Petrovsko	230	1843	2820	?		7257	
13. Račboj	171	1302	2001	?		4983	
14. Zabok	126	1021	1046	?		4462	
15. Začretje	349	2405 ⁸⁸	2961	?		8055	
Ukupno	1119	8053	11653	?		33362	
Sveukupno	2487	17016 ?	25668	?		81931	

10 i Sl. 6). Tokom tih triju stoljeća broj kmetskih selišta u našem je kraju narastao od oko 700 na 2.219; dok je god. 1543. uz vlastelinstva prigorske zaravni i dolina bilo vezano samo oko 140 kmetskih selišta (ili oko 20%), otpala su god. 1848. na taj dio oko 1.442 kmetska selišta (ili 64%); broj kmetskih selišta povećao se sekundarnom kolonizacijom u ovom dijelu za oko 10 puta.

Navedeno je povećanje bilo moguće paralelnim krčenjem šuma i širenjem obradivih površina, te je u izgledu pejzaža zaravni došlo do velikih promjena. Ranije pretežno šumovit kraj je pretvoren mlađom kolonizacijom u krčevinsko područje, u kome su obradive površine okružene šumama na strmijim padinama. Stvoren je karakteristični agrarni pejzaž, koji je

⁸⁴ Nadb. arhiv., Protok., 24/V. Kan. viz. Arh. Zag.

⁸⁵ Nadb. arhiv., Protok., 26/VIII., Kan. viz. Arh. Zag.

⁸⁶ Nadb. Arhiv., Protok., 28/X., Kan. viz. Arh. Zag.

⁸⁷ Radi poredenja porasta, navedeni se broj stanovnika odnosi samo na ubicirana sela pojedinih župa. Podaci uzeti iz: Administrativno-teritorijalna podjela i imenik naseljenih mjesta, Zavod za statistiku i evidenciju NRH, Zagreb, 1954.

⁸⁸ Ovo je približna vrijednost, dobivena na osnovu poznatog broja domaćinstava župe Začretje i prosječnog broja članova domaćinstava (7) drugih župa, za koje postoje podaci o broju stanovnika.

Tab. 10. Popis urbarskih zemljišta u času ukinuća kmetstva 1848. godine⁸⁹

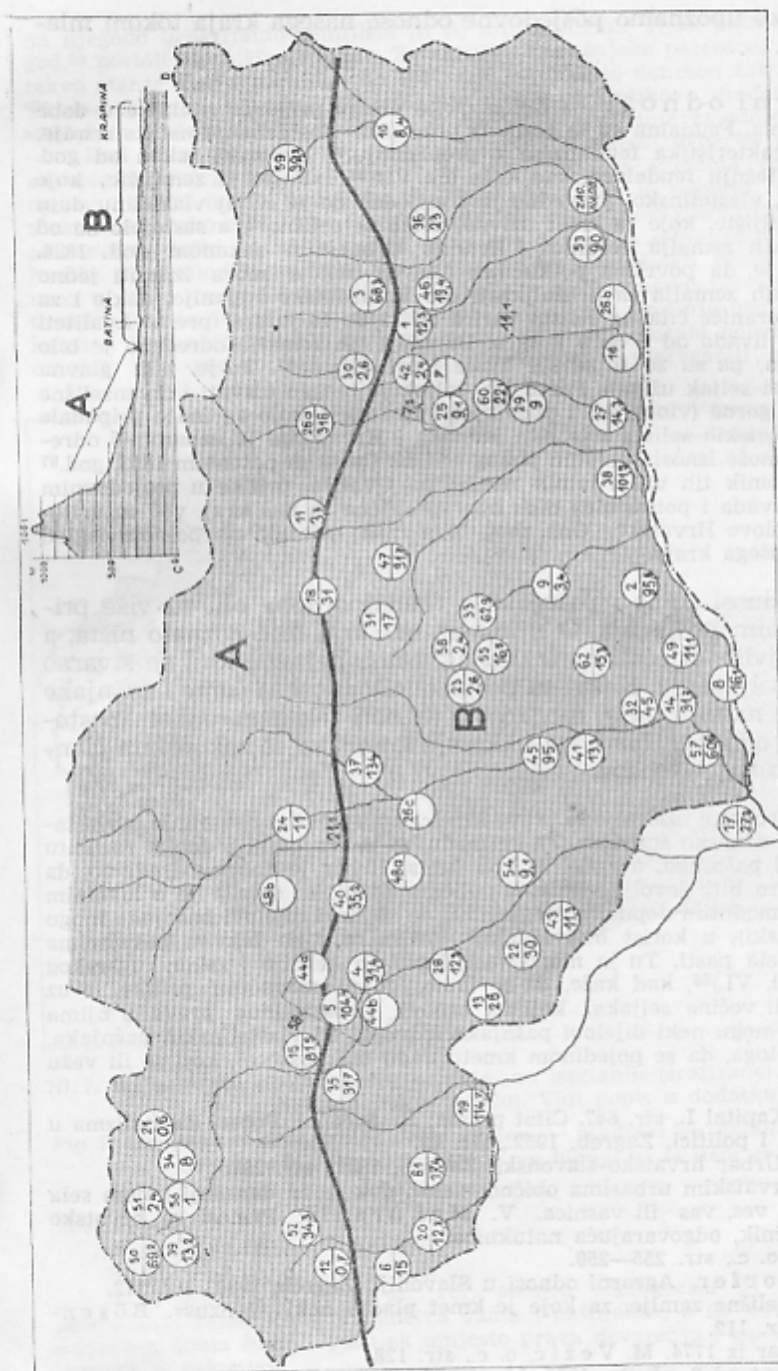
Tab. 10. Etat des terres urbariales au moment de l'abolition de la condition de «kmet» en 1848.

Red. br.	Vlastelinstvo	Vlasnici	Kmetska selišta
1.	Batina	Tito Ožegović i Julija Kallay	12 ² / ₈
2.	Bedekovčina	Marko Bedeković 20 Ludvig Bedeković 75 ⁵ / ₈	95 ⁵ / ₈ 68 ³ / ₈
3.	Belec	Cecelija Rukavina	31 ⁴ / ₈
4.	Benkovićevo	Alojz Palfy	104 ⁴ / ₈
5.	Bežanec	Josipa Ottenfels	15
6.	Bidružica	Josip Derčić	7 ² / ₈
7.	Borkovec i Ladislavec	Kallay, Kuković i Končić	16 ¹ / ₃ 3 ² / ₃
8.	Bračak	Amalija Čegal	3 ² / ₃
9.	Brestovec	Franjo Horvat	5 ⁶ / ₈
10.	Budinščina	Gabelić i Balogh Sever Đuro	2 ⁶ / ₈ 8 ⁴ / ₈ 3 ² / ₁₆
11.	Cebovec	Tumpić i Forko	7 ¹ / ₈
12.	Desinić	Braća Ceraj	26
13.	Erpenja (Mala)	Mavro Vinković	12
14.	Gerdenci	Josipa Lovinčić 7 Ladislav Tumpić 12 ⁷ / ₈ Šandor Simunčić	31 ⁷ / ₈ 81 ⁵ / ₈ 11 ¹ / ₈
15.	Gorica-Pregrada	Emilija Keglević	11 ¹ / ₈
16.	Grančari i Ratkovec	Kazimir Jelačić	27 ² / ₈
17.	Grediće	Tito Babić	31
18.	Gregurovec	Karlo Vojkfy	114 ⁷ / ₈
19.	Horvatska	Franjo Ottenfels	12 ² / ₈
20.	Jelenjak	Ludvig Kirholz	⁶ / ₈
21.	Klenovec	Sigmund Korba	30
22.	Klokovec	Gustav Ožegović	2 ⁶ / ₈
23.	Komor	Ernest Sermage	11
24.	Krapina	Anton Lesenthal	1
25.	Ladislavec	Ana Glojnarčić 1 Dora Math i Đuro Glojnarčić 1 ² / ₈ Braća Vinković 6 ¹⁴ / ₁₆ Braća Keglević	9 ¹ / ₈ 316
26.	a. Lobor b. Veleškovec c. Hiacintar		
27.	Lovrečan	Janko Kunović 1 ¹ / ₈ Tadija Belošević 1 Braća Labaš 12 ² / ₈	14 ³ / ₈ 12 ³ / ₈
28.	Lovreča Sela	Eduard Halper	
29.	Martinci	Braća Sante 2 ⁴ / ₈ Simon Heržin 6 ⁴ / ₈	9 2 ⁶ / ₈
30.	Martinišće	Petar Sante i Julije Jagošić	

⁸⁹ Popis urbarijalnih zemljišta Hrvatske i Slavonije, pohranjen u Arhivu Gradskog muzeja u Zagrebu, navodi sva vlastelinstva (i broj njihovih kmetskih selišta), koja su tražila naknadu za izgubljena selišta i podavanja god. 1848. Nema popisa alodijalnih zemljišta. Popis je objavljen u: Kultura Hrvata II., Zagreb, 1942., str. 499—513, prema kome je načinjena moja tabela.

Red. br.	Vlastelinstvo	Vlasnici	Kmetska selišta
31.	Mihovljan	Braća Petrač $\frac{4}{8}$	
32.	Mirkovec	Alojz Mikuletec $16 \frac{4}{8}$	17
33.	Orehovica	Marko Bedeković	45
34.	Orešje	Josip Kulmer	$62 \frac{9}{16}$
35.	Pavlovec i Pluska	Josip Kresnik	8
36.	Pomperovec	Halper i Kristianović	$31 \frac{7}{8}$
37.	Popovec	Mačkovići i nasljednici	23
		Wilhelmina Oršić $27 \frac{4}{8}$	
38.	Poznanovec (Beleci)	Marija Oršić $106 \frac{2}{8}$	134
39.	Poređe	Otto Sermage 92	
40.	Pretkovec	Terezija Švagelj $9 \frac{5}{6}$	$101 \frac{5}{6}$
41.	Puhakovec	Kristina Blagaj	$13 \frac{2}{3}$
42.	Ratkovec	Mihajlo Lacković	$35 \frac{2}{3}$
43.	Selno	Obitelj Kukuljević	$13 \frac{3}{8}$
		Martin Kuzinec	$2 \frac{1}{2}$
		Albert Medić $5 \frac{6}{8}$	
		Ludvig Kirholz $3 \frac{4}{8}$	
		Ante Modić $\frac{1}{8}$	$11 \frac{3}{8}$
44.	a. Svedruža	Rubido i Oršić	
	b. Klemenovo	Grofica Schlippenbach i Ernestina Sermage	58
45.	Sv. Križ Začretje	Katarina Kis	95
46.	Ščrbinec	Marko Bedeković	$13 \frac{4}{8}$
47.	Šikad	Eduard Halper $11 \frac{4}{8}$	$31 \frac{7}{8}$
48.	a. Škarićevo	Martin Zoller $9 \frac{3}{8}$	
	b. Petrovsko	Sigmund Vojky $8 \frac{6}{16}$	$21 \frac{1}{8}$
49.	Špičkovina	Franjo Ratko $2 \frac{9}{16}$	
50.	Maļi Tabor	Eleonora Jelačić $29 \frac{9}{8}$	$11 \frac{1}{16}$
		Emil Kavanagh $38 \frac{4}{8}$	
51.	Tabor Novi	Alojzija Kančić	$69 \frac{2}{8}$
52.	Trnovec	Alfred Rukavina	$2 \frac{4}{8}$
53.	Turnišće	Đuro Horvat $1 \frac{4}{8}$	$34 \frac{3}{8}$
		Šandor de Gyala $17 \frac{4}{8}$	
		Šandor Ivan $19 \frac{6}{8}$	
		Đuro Horvat $25 \frac{4}{8}$	
		Petar Horvat $25 \frac{4}{8}$	
54.	Vino	Ivan Kralj $4 \frac{2}{8}$	90
55.	Vojnić i Zlatar	Martin Bogati	$9 \frac{1}{8}$
56.	Vrbišnica	Ana Heržin	$16 \frac{5}{8}$
57.	Zabok	Sigmund Vojky	1
58.	Zadravec	Dominik Dominić	$60 \frac{6}{16}$
59.	Zaježda	Katarina Oršić	$2 \frac{4}{8}$
60.	Zlatar	Šandor Šimunčić $4 \frac{3}{8}$	$39 \frac{2}{4}$
		Andrija Čegal $11 \frac{6}{8}$	
		Kudelić i Bedeković	
61.	Žbilj	Herman Bužan	$22 \frac{1}{8}$
62.	Zidovinjak i Batina	Tomaš Pisačić	$17 \frac{4}{8}$
			$15 \frac{3}{4}$
Ukupno			$2219 \frac{5}{8}$

trajao do sredine 19. stoljeća, kad se, socijalnim i ekonomskim promjenama, počeo radikalno mijenjati. Tu prvobitnu pejzažnu sliku do sredine 19. stoljeća, kao i današnju, koja je razvojem iz nje nastala, možemo ra-

Sl. 6. Raspored i veličina urbarskih selišta 1848. g. (v. tab. 10). Gornji broj u krugu označava redni broj posjeda na preglednoj tabeli, a donji broj njegovih kmetških selišta. Viticom povezani krugovi su posjedi u dva mjesta, a broj sa strane označava zajednički broj njihovih kmetških selišta. A — uži pojas prigorja, B — prigorska zaravan.

Fig. 6. Disposition et grandeur des sessions urbairiales de 1848 (v. tab. 10). Le chiffre encerclé supérieur indique le nombre ordinal de la possession tel qu'il figure dans le tableau synoptique, le chiffre plus bas le nombre de sessions de paysans corvéables. Les cercles liés par tortillon représentent les possessions sises dans deux localités, et le chiffre à leur côté désigne le nombre collectif de leurs sessions de «kmetš» (paysans corvéables). A — zone restreinte des contreforts. B — plateau des contreforts.

zumjeti jedino ako upoznamo posjedovne odnose našega kraja tokom mlađeg naseljavanja.

Posjedovni odnosi — Kolonizacija nižega prigorja vršila se u doba razvijenog feudalizma. Feudalna su se gospoda proglasila vlasnicima kmetске zemlje, što je općenita karakteristika feudalizma u propadanju.⁹⁰ Urbarski zakon od god. 1836. potvrđuje tu težnju feudalaca, kad kaže (čl. VII)⁹¹: »Pošto je zemljište, koje podložnik obrađuje, vlastelinsko, pravedno je i vrijedno da se za nj vlastelinu daju daće i službe«. Zemljište, koje je kmet uživao, zvalo se selišno⁹², a sastojalo se od potkućnice i vanjskih zemalja (oranica i livada). Urbarskim zakonom god. 1836. (čl. V.)⁹³ određeno je, da površina potkućnice čitavog selišta mora iznositi jedno jutro, a kod vanjskih zemalja za brežuljkasti dio Varaždinske županije, dakle i za naš kraj, površina oranice čitavog selišta varira od 12 do 16 jutara (prema kvaliteti zemlje), a površina livada od 5 do 9 kosaca. Uživanje tih zemalja određeno je bilo urbarskim odnosima, pa su se te zemlje zvale i urbarijalne⁹⁴. To je bila glavna zemlja, koju je kmet-seljak uživao. Pored tih, seljak je mogao uživati i izvanselišne zemlje: krčevinske, gorne (vinogradi i podvinja) i činžene⁹⁵, koje su inače pripadale alodiju. Veličina kmetских selišta nije bila jednaka i Hrvatskim je urbarom⁹⁶ određeno, da najmanje može iznositi osminu punog selišta. Carskim patentom 1853. god.⁹⁷ seljak je postao vlasnik tih urbarijalnih zemljišta. Ovakve prilike u posjedovnim odnosima oranica, livada i potkućnica nisu bile specifične za naš kraj, već su vrijeđile i za druge dijelove Hrvatske. One zbog toga nisu utjecale na posebni izgled agrarnog pejzaža našega kraja.

Posjedovni odnosi šuma i pašnjaka u feudalno doba bili su više prilagođeni regionalnim prilikama. O njima za naš kraj nije poznato ništa, a oni su upravo najviše utjecali na izgled agrarnog pejzaža, koji se stvarao tokom mlađeg naseljavanja. Kakvi su posjedovni odnosi za šume i pašnjake vladali u vrijeme naseljavanja, moguće je saznati tek usporedbom postojećih posjedovnih odnosa odmah iza ukidanja kmetstva sa zakonskim člancima donijetim do tog vremena.

Hrvatskim je urbarom ozakonjeno pravo kmetova na ispaše i drvarenje u vlastelinskim pašnjacima, odnosno šumama. Ta su međutim prava kasnije dobila različitu pravnu podlogu kod pašnjaka, a različitu kod šuma. Urbar je naime određivao, da za seosku stoku mora biti dovoljno paše, a veličina pašnjaka ovisila je o lokalnim prilikama. Urbar je međutim dopuštao mogućnost, da se neki dijelovi pašnjaka mogu izdvojiti iz vlastelinskih u korist individualnih korisnika, i na takvim pašnjacima tuđa stoka nije smjela pasti. Tu je mogućnost dopuštao kasnije i zakon ugarskog sabora god. 1836. (čl. VI.)⁹⁸, kad kaže, da se tamo, gdje omogućuju prilike, a uz zahtjev vlastelina ili većine seljaka, koji na osnovu urbarijalnog prava u njima imaju pravo ispaše, mogu neki dijelovi pašnjaka izdvojiti od vlastelinskih pašnjaka. Preporučuje se kod toga, da se pojedinom kmetu dadu oni pašnjaci, koji se ili vežu

⁹⁰ K. Marx, Kapital I, str. 647. Citat prema: R. Bičanić, Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici, Zagreb, 1952., str. 98.

⁹¹ M. Vežić Urbar hrvatsko-slavonski, Zagreb, 1882., str. 287.

⁹² U starijim hrvatskim urbarima obično »selo«, dok se za današnji pojam sela upotrebljavao naziv ves, vas ili vasnica. V. Mažuranić, Prinosi za hrvatsko pravno-povjesni rječnik, odgovarajuća natuknica.

⁹³ M. Vežić, o. c., str. 255—259.

⁹⁴ J. Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji, Zagreb, 1950., str. 112.

⁹⁵ To su izvanselišne zemlje, za koje je kmet plaćao neki »cenzus«. Bösendorfer J., o. c., str. 112.

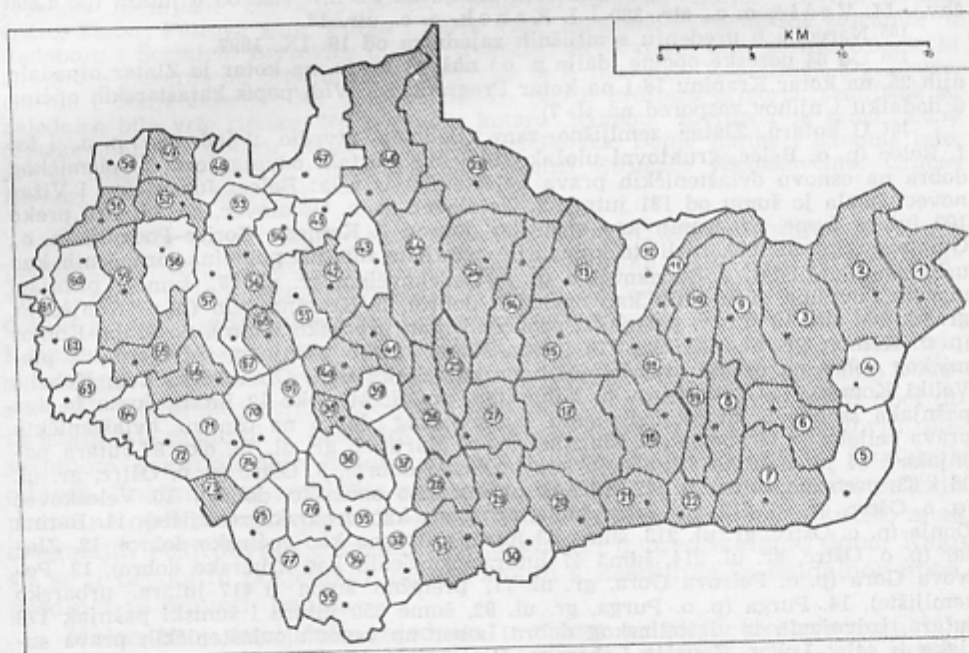
⁹⁶ Hrvatski urbar iz 1774. M. Vežić, o. c., str. 128.

⁹⁷ Cesarski patent od 2. ožujka 1855. M. Vežić, o. c., str. 353.

⁹⁸ M. Vežić, o. c., str. 273.

na njegovo urbarijalno zemljište ili su mu u blizini. Ti su pašnjaci patentom 1853. god.⁹⁹ postali vlasništvo seljaka. Za zajedničke pašnjake patent od god. 1853. ostavlja takvo stanje nepromijenjeno do 1857. god.¹⁰⁰, kad je donesen zakon o segregaciji¹⁰¹. Tim se zakonom naređuje odcjepljenje pašnjaka i njihovo uređenje, bilo kao individualnih posjeda, bilo u sklopu novostvorenih zemljišnih zajednica.

Kod šuma je razvoj bio nešto drugačiji. Hrvatski urbar¹⁰² predviđa slučajeve odvojenog iskorišćivanja šuma i kaže, da u takvim šumama pravo drvarenja za ogrjev i građu imaju samo ona gospodarstva, koja ih uživaju. Iako su vlasništvo vlastelina, ovako odijeljene šume stvarno su imale značaj urbarijalnog zemljišta, što je konačno došlo do izražaja kod primjene zakona o segregaciji, jer je ovaj obuhvatio samo alodijalne šume (u kojima su kmetovi imali pravo drvarenja), i nije uzeo u obzir ranije izlučene šume i predane na isključivo uživanje pojedinih kmetova¹⁰³. Ova je činjenica za nas od osobite važnosti, i na nju ćemo se osvrnuti nešto kasnije. Kod neizvlaštenih je šuma pravo drvarenja ostalo neizmijenjeno patentom od god. 1853. sve do god. 1857., kad je zakonom o segregaciji određeno, da se iz

Sl. 7. Katastarske općine kraja — detaljno ispitanih (šrafirane) i pregledanih katastarskih mapa (bijelo). Vidi popis u dodatku.

Fig. 7. Communes cadastrales de la région — étudiées en détail (en hachuré) et des cartes cadastrales examinées (en blanc) (v. la liste en Annexe).

⁹⁹ M. Vežić, o. c., str. 357.

¹⁰⁰ M. Vežić, o. c., str. 376.

¹⁰¹ R. Bičanić, (o. c., str. 101) smatra segregaciju ili odvajanje »procesom prisvajanja zajedničkog vlasništva šuma i pašnjaka«, a ne odvajanjem i davanjem seljacima dijela šume i pašnjak umjesto prava drvarenja i ispaša, kako se to navodi urbarskim zakonima.

¹⁰² M. Vežić, o. c., str. 423.

¹⁰³ I. Krbeč, Zemljišne zajednice, Zagreb, 1922., str. 19.

šuma, u kojima su podložnici imali pravo drvarenja, odcijepi odgovarajući dio¹⁰⁴. Odcijepljene šume imale su se smatrati zajedničkim (zemljišne zajednice) i u njima su seljaci imali pravo uživanja prema broju ovlašteničkih prava, odnosno prema veličini kmetškog selišta u feudalno doba. Te se seoske zajednice, prema naredbi od 1897. god.¹⁰⁵, nisu mogle dijeliti i zakonom od god. 1947. prešle su u sklop opće narodne imovine.

Iz broja i rasporeda zemljišnih zajednica može se prema tome zaključiti površina i raspored šuma i pašnjaka, koji su u vrijeme feudalizma bili podijeljeni među podložnike, i onih šuma, koje su ostale u vlasništvu vlastelina i u kojima su seljaci zajednički iskorišćivali pravo drvarenja i ispaše.

Pregledom gruntovnih knjiga svih poreskih općina¹⁰⁶ pronašao sam vrlo malen broj zemljišnih zajednica, a relativno ih je najviše bilo u kotaru Zlatar¹⁰⁷, manje u kotaru Krapina¹⁰⁸, a ništa u kotaru Pregrada. Utvrđene pak zemljišne zajednice

¹⁰⁴ Dio, koji se imao odcijepiti, varirao je prema prilikama kraja, ali u načelu se na jedno selište nije moglo odmjeriti manje od 1,5 niti više od 6 jutara (po 1.600 čhv.). M. Vežić, o. c., str. 380 i I. Krbeč, o. c., str. 14.

¹⁰⁵ Naredba o uređenju zemljišnih zajednica od 19. IX. 1897.

¹⁰⁶ Od 64 poreske općine (dalje p. o.) našega kraja, na kotar je Zlatar otpadalo njih 25, na kotar Krapinu 16 i na kotar Pregradu 23. (Vidi popis katastarskih općina u dodatku i njihov raspored na sl. 7).

¹⁰⁷ U kotaru Zlatar zemljišne sam zajednice utvrdio u jednaest p. o., i to: 1. Belec (p. o. Belec, gruntovni uložak 216 i 217, nastala odvajanjem iz plemićkog dobra na osnovu ovlašteničkih prava ovlaštenika iz sela: Belec, Juranščina i Vižanovec. Imala je šumu od 131 jutara), 2. Gotalovec (p. o. Gotalovec, gr. ul. 109, preko 100 jutara šume, označenih kao općinsko dobro), 3. Kamene Gorice-Podrute (p. o., Gotalovec, gr. ul. 140, različite kategorije zemljišta manjih površina, označenih kao urbarska zemljišta), 4. Bedekovčina (p. o. Bedekovčina, gr. ul. 77., šume i pašnjaci manjih površina, označenih kao općinsko dobro), 5. Krapina selo (p. o. Konjščina, gr. ul. 26., oko 10 jutara pašnjaka, označenih kao urbarsko dobro), 6. Grabe-Komor (p. o. Komor, gr. ul. 402, oko 179 jutara šume i nešto pašnjaka, izdvojenih iz plemićkog dobra na osnovu ovlašteničkih prava seljaka sela: Orehovečki Lug, Kebel i Veliki Komor), 7. Graberje (p. o. Mihovljan, gr. ul. 243, oko 12 jutara šuma te dva pašnjaka sa oko 5 jutara, izdvojenih iz plemićkog dobra na osnovu ovlašteničkih prava seljaka iz Graberja), 8. Martinci (p. o. Martinci, gr. ul. 76, oko 87 jutara pašnjaka i 64 jutra šuma, označenih kao općinsko dobro), 9. Oštrc (p. o. Oštrc, gr. ul. 36 i 63, pretežno šuma sa 222 jutra, označena kao općinsko dobro), 10. Veleskovec (p. o. Oštrc, gr. ul. 212, 222 jutra šume, označena kao urbarsko zemljište), 11. Batina Donja (p. o. Oštrc, gr. ul. 213, šuma 53 jutra, označena kao općinsko dobro), 12. Zlatar (p. o. Oštrc, gr. ul. 214, šuma 47 jutara, označenih kao urbarsko dobro), 13. Petrova Gora (p. o. Petrova Gora, gr. ul. 71, pretežno šuma u 417 jutara, urbarsko zemljište), 14. Purga (p. o. Purga, gr. ul. 92, šume 350 jutara i šumski pašnjak 178 jutara, izdvojenih iz vlastelinskog dobra Lobor na osnovu ovlašteničkih prava seljaka iz sela: Lobor, Završje Loborsko, Vini-potok, Markušev breg), 15. Perša ves (p. o. Perša ves, gr. ul. 216, šuma 296 jutara, urbarsko zemljište) i 16. Batina Gornja (p. o. Oštrc, gr. ul. 20, pašnjak 117 jutara sa šumom, izvorno općinsko dobro).

¹⁰⁸ Od 16 poreskih općina u kotaru zemljišne sam zajednice utvrdio u sedam, i to: 1. Svedruža (p. o. Hlevnica, gr. ul. 112, pretežno šuma 44 jutra, općinsko dobro), 2. Petrovsko (p. o. Hlevnica, gr. ul. 113, pretežno šuma 34 jutra, urbarsko zemljište), 3. Hlevnica (p. o. Hlevnica, gr. ul. 128, šumski pašnjak 10 jutara i šuma 4 jutra, plemićko dobro), 4. Špičkovina (p. o. Špičkovina, gr. ul. 99, pašnjak 13 jutara i šuma 63 jutra, općinsko dobro), 5. Radoboj (p. o. Radoboj, gr. ul. 347 i 357, šuma 134 jutra i šumskog pašnjaka 74 jutra, plemićko dobro u korist ovlaštenika Radoboja), 6. Semnica (p. o. Semnica, gr. ul. 348 i 350, šuma 177 jutara i šumskog pašnjaka 17 jutara, plemićko dobro), 7. Svedruža (p. o. Svedruža, gr. ul. 259, šumski pašnjak 31 jutro, plemićko dobro), 8. Petrovsko (p. o. Petrovsko, gr. ul. 111, šuma 31 jutro, pašnjaka 40 jutara, općinsko dobro urbarske općine Petrovsko), 9. Koprivnica (p. o. Đurmanec, gr. ul. 337, šuma 14 jutara, plemićko dobro), 10. Đurmanec (p. o. Đurmanec, gr. ul. 37, šuma 45 jutara i različitih kategorija ostalih poljoprivrednih površina

sastojale su se u većini slučajeva od šuma, a manje od šumskih i običnih pašnjaka. To naročito vrijedi za sve zemljišne zajednice, za koje je u gruntovnim knjigama naznačeno, da su nastale izdvajanjem zemljišta iz plemićkih posjeda na osnovu ovlašteničkih prava bivših podložnika.¹⁰⁹ Mali broj šumskih zajednica i nepostojanje pašnjačkih ukazuje, da je segregacija u našem kraju zahvatila tek male prostore, i to isključivo šumske. Iz toga slijedi, da je već u feudalnom periodu najveći dio pašnjaka i šuma bio podijeljen među pojedina seoska gospodarstva, koja su njima imala isključivo pravo uživanja, pa je takvo stanje Hrvatski urbar i zakon od god. 1836. samo ozakonilo. Patentom god. 1853. ti su pašnjaci i šume, kao izvanselišne zemlje, također postali isključivo vlasništvo bivših podložnika. U katastarskim mapama i odgovarajućim operatima oko god. 1860., te su šume i pašnjaci, uz ranije urbarijalne zemlje, već pripadale pojedinim gospodarstvima, oko kojih su bile smještene.

Značajno je međutim, da takve prilike nisu u jednakoj mjeri vladale u svim dijelovima našega kraja, što se vidi iz prostornog rasporeda, utvrđenih zemljišnih zajednica. Najveći je broj utvrđenih zemljišnih zajednica bio u podgorskoj zoni Ivančice (zemljišne zajednice: Belec, Gotalovec, Kamene Gorice, Gornja Batina, Oštrc, Zlatar, Petrova gora, Purga i Perša ves), Strahinčice (zemljišne zajednice u Radoboju i Šemnici), Brezovice (z. z. Petrovsko i Svedružja), te u gornjem porječju Krapinice sjeverno od Strahinčice i Brezovice (z. z. Hlevnica, Koprivnica, Đurmanec, Gornje i Donje Jesenje). Na ostalom, daleko većem prostoru prigorja, zemljišne su zajednice bile vrlo rijetke. Na području kotara Krapina utvrđena je samo jedna (Spičkovina), a u kotaru Zlatar, osim kod Veleškovca, Donje Batine i Krapina selo, sve su ostale bile koncentrirane u širokoj okolici Strugače (Bedekovčina, Grabekomor, Graberje, Martinci).

Izdvajala su se, dakle, dva područja s različitim načinima uživanja pašnjaka i šuma do sredine 19. stoljeća: podgorska zona, gdje je prevladavao princip zajedničkog drvarenja i ispaše na vlastelinskim parcelama, i ostalo prigorje, gdje su seljaci pretežno individualno iskorišćivali pašnjake i šume. Kako se ova područja različitih načina u iskorišćivanju podudaraju sa zonama različite starosti kolonizacije, vjerojatno je, da su uzročno povezani. U podgorskoj zoni, naseljenoj u srednjem vijeku, nisu mogli doći do izražaja isti principi u posjedovnim odnosima kao u ostalom prigorju, naseljenom sekundarnom kolonizacijom u doba najrazvijenijih feudalnih odnosa. Znatno broj zemljišta zajednica, nastalih knjiženjem ovlašteničkih prava na općinsko (ne plemićko) zemljište, u podgorskoj je zoni očito znak drugačijih posjedovnih odnosa, koji su vladali u predfeudalno doba. Kako su se ti prvobitni posjedovni odnosi stopili s kasnijima iz feudalnog doba, predmet je pravnih nauka.

Malen broj zemljišnih zajednica u nižem prigorju (postojeće su bile koncentrirane uz ranije naseljene prostore oko Strugače) odraz je mlađe kolonizacije, koja je bila povezana s individualnim načinom iskorišćivanja pašnjaka i šuma, a ovo se odrazilo u agrarnom pejzažu kraja. Kako je naj-

manjeg prostranstva, općinsko dobro), 11. Gornje Jesenje (p. o. Jesenje G., gr. ul. 371 i 372, šuma 67 jutara i pašnjaka 50 jutara, plemićko dobro), 12. Jesenje Donje (p. o. Jesenje G., gr. ul. 450, različite površine, plemićko dobro).

¹⁰⁹ Pored tako nastalih zemljišnih zajednica, neke su nastale iz općinskog zemljišta. Očito se ovdje radi o dvije vrste zemljišnih zajednica. Dok su prve nastale segregacijom iz vlastelinskih posjeda, druge su stvorene »knjiženjem starog ovlašteničkog prava na općinsko zemljište, kako se to navodi u gruntovnim knjigama. I. Krbeč, (o. c., str. 13) za ovakav tip zemljišnih zajednica kaže: »Već i prije urbara Marije Terezije pojedine urbarske općine (skup seljaka istog vlastelina) imale su svoje posebne šume i pašnjake (odijeljene od vlastelinskih), a potječu iz predfeudalnog doba«.

veći broj kmetova-seljaka, pored oranica i livada, individualno uživao još i pašnjake i šume, bilo je moguće, da se posjed okuplja oko kuće. Prostor svakog gospodarstva predstavljao je posebnu i odvojenu gospodarsku cjelinu, odnosno površinu, čiji razvoj nije bio uvjetovan voljom seoske zajednice (u rasporedu kultura, plodoređa, parcela i sl.) pa čak ni zajedničkim ispašama.

Analiza posjedovnih odnosa pokazuje, da su ovi u prostoru užeg prigorja pogodivali stvaranju osamljenih gospodarstava s okupljenim posjedima; ti su oblici seoskih naselja nastali sekundarnom kolonizacijom u doba najrazvijenijih feudalnih odnosa. Ta je činjenica naročito važna za razumijevanje daljeg izlaganja o oblicima zemljišne razdiobe kraja do agrarne preobrazbe sredinom 19. stoljeća.

Oblici zemljišne razdiobe — Pod oblicima zemljišne razdiobe podrazumijevamo oblik seoskog naselja i način razdiobe njegova zemljišta (obično samo obradivog¹¹⁰), odnosno oblik i raspored parcela jednog gospodarstva unutar seoskog prostora. Analiza oblika zemljišne razdiobe pokazat će zbog toga opće karakteristike agrarnog pejzaža kao i njegove razlike u području stare i mlade kolonizacije sve do sredine 19. stoljeća, kad su te razlike agrarnom preobrazbom nestale.

Katastarske mape i njihovi operati iz god. 1860.—63.¹¹¹ pokazuju, da su u našem kraju tokom feudalnog perioda postojala dva tipa seoskih naselja s odgovarajućim oblicima zemljišne razdiobe: osamljena gospodarstva, kojih je posjed bio okupljen oko kuće, a parcele su nepravilnih oblika i zaseoci, kod kojih je posjed pojedinih gospodarstava bio razbacan unutar

¹¹⁰ Kod većih sela, oranice predstavljaju najstarije seoske površine i u njima se odražava najstariji agrarni sistem za razliku od pašnjaka i šuma (često i livada), kojih je razdioba obično provedena u novije doba. Zbog toga se kod većine radova ove problematike promatraju samo seoska polja, što dolazi do izražaja i u nomenklaturi zemljišne razdiobe. Nijemci sve češće upotrebljavaju izraz »Ackerflur« umjesto starijeg naziva »Flur«, koji može označivati seosko zemljište u širem smislu, Česi govore o razdiobi »plužine«, Slovaci »oračine«, dok Belgijanci i Francuzi upotrebljavaju naziv »formes de champs«, a Englezi »field pattern«. Analogno gornjim nazivima, hrvatski bi termin bio »sistem razdiobe polja«. U našem kraju, zbog individualnog iskorišćivanja svih kategorija zemljišta, nije potrebno izdvajati obradive površine (polja u užem smislu), jer je parcelarna struktura obih rezultat istih uzroka. Upravo zbog toga opravdan je u našem slučaju izraz »zemljišna razdioba« umjesto »razdioba polja«.

¹¹¹ Za analizu oblika zemljišne razdiobe najvažnije su izvor katastarske karte, koje u agrarnoj geografiji imaju istu važnost kao topografske karte u morfologiji. Proučavao sam katastarske karte iz god. 1860. Kao što se vidi iz sl. 7, detaljno sam proučio 37 katastarskih općina, dok sam kod ostalih pregledao mape. Proučio sam gotovo sve katastarske općine bivšeg kotara Zlata i veći broj njih u kotaru Krapina. Veću sam pažnju ovom prostorima posvetio stoga, što u njima najbolje dolaze do izražaja razlike u oblicima zemljišne razdiobe odnosno posljedice dviju kolonizacija. Nastarije katastarske karte iz ovog područja potječu iz god. 1860. Kako želimo utvrditi oblike zemljišne razdiobe sredinom 19. stoljeća, to starost karata čini izvjesne poteškoće, jer su u njih već djelomično unesene promjene iz god. 1848. Usprkos tome, studij ovih karata je koristan, jer promjene nisu naime najvećim dijelom unesene u katastar. Ukoliko je pak to učinjeno, nastale se teškoće mogu ukloniti utvrđivanjem parcela, koje pripadaju istim prezimenima i koncentrirane su na uži prostor, te u većini slučajeva potječu od istog gospodarstva, čiji je posjed do agrarne preobrazbe bio okupljen.

međa seoskog prostora; ove su parcele općenito bile pravilnije od onih kod okupljenih posjeda. Osamljena gospodarstva s okupljenim posjedima bila su najrasprostranjenija i dominirala su u nižem prigorju. Zaseoci su bili po čitavom kraju, ali u najvećem broju u podgorskoj zoni Ivančice, Strahinčice, Brezovice, Kune gore i Desiničke gore.

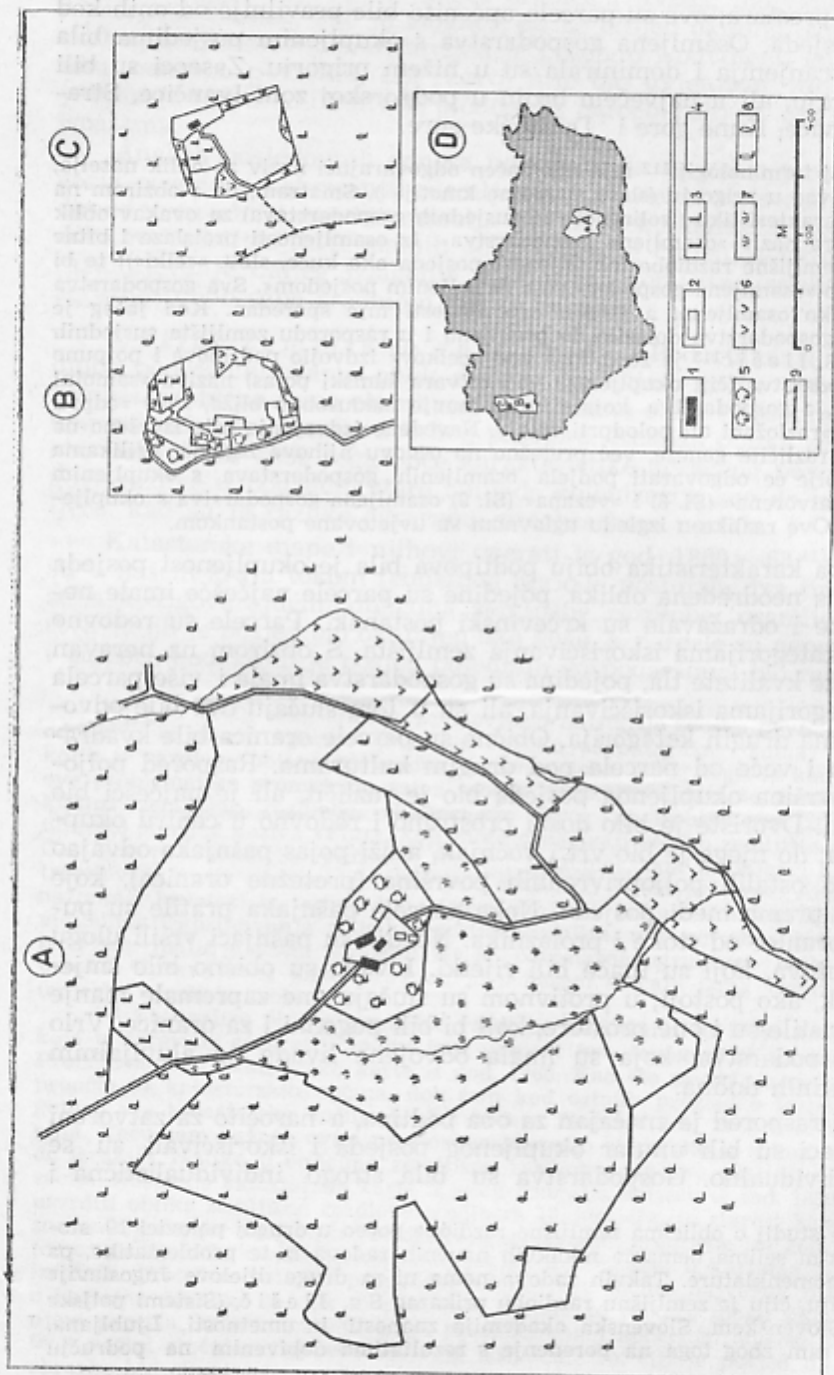
U hrvatskoj terminologiji¹¹² nije udomaćen odgovarajući naziv za oblik naselja, koji je prevladavao u prigorju (slov. »samotne kmetije«). Smatram, da s obzirom na njihovu bitnu karakteristiku (izoliranost od susjednih gospodarstava) za ovakav oblik najbolje odgovara naziv »osamljena gospodarstva«. Iz osamljenosti proizlaze i bitne karakteristike zemljišne razdiobe (okupljenost posjeda oko kuće, slov. »celki«); te bi potpun naziv bio »osamljena gospodarstva s okupljenim posjedom«. Sva gospodarstva nisu bila jednako osamljena, a stepen osamljenosti nije sporedan. Kod jačeg je naime zbijanja gospodarstva dolazilo do promjena i u rasporedu zemljišta susjednih gospodarstava. S. Ilešič¹¹³ je zbog toga kod »celkov« izdvojio podtipove i potpuno osamljena gospodarstva (čiji okupljen posjed zatvara šumski pojas) naziva »samotni ili zaprti celek«, a gospodarstva koja su više-manje međusobno bliža, zove »odprti celki«, odnosno »razloženi ali polodprti celki«. Navedeno izdvajanje nije izvršeno na osnovu njihove različite geneze, već pretežno na osnovu njihova izgleda. Prilikama našeg kraja bolje će odgovarati podjela osamljenih gospodarstava s okupljenim posjedima na »zatvorena« (Sl. 8) i »vezana« (Sl. 9) osamljena gospodarstva s okupljenim posjedima. Ove razlike u izgledu uglavnom su uvjetovane postankom.

Zajednička karakteristika obiju podtipova bila je okupljenost posjeda u kompleksima neodređena oblika, pojedine su parcele najčešće imale nepravilne oblike i odražavale su krčevinski postanak. Parcele su redovno odgovarale i kategorijama iskorišćivanja zemljišta. S obzirom na neravan teren i različite kvalitete tla, pojedina su gospodarstva imala i više parcela pod istim kategorijama iskorišćivanja, ali su u tom slučaju ove bile odvojene površinama drugih kategorija. Obično su parcele oranica bile kvadratnijih oblika i veće od parcela pod drugim kulturama. Raspored poljoprivrednih površina okupljenog posjeda bio je različit, ali je najčešći bio slijedeći slučaj. Dvorište je bilo dosta prostrano i redovno u centru okupljenog posjeda; od njega je bio vrt i voćnjak, a uži pojas pašnjaka odvajao je dvorište od ostalih poljoprivrednih površina (pretežno oranica), koje su se pružale prema međi posjeda. Neke parcele pašnjaka pratile su putove i štatile oranice od stoke i prolaznika. Negdje su pašnjaci vršili ulogu i prilaznih putova, koji su inače bili rijetki. Livade su obično bile smještene uz potok, ako postoji; u protivnom su slučaju one zapremale manje površine i koristile su i one prostore, koji bi bili pogodni i za oranice. Vrlo su rijetka gospodarstva, koja su imala odvojene livade na aluvijalnim ravnima susjednih dolina.

Navedeni raspored je značajan za oba podtipa, a naročito za zatvoreni podtip. Pašnjaci su bili unutar okupljenog posjeda i iskorišćivali su se isključivo individualno. Gospodarstva su bila strogo individualistična i

¹¹² Iako je studij o oblicima zemljišne razdiobe počeo u drugoj polovici 19. stoljeća, o hrvatskim selima nemamo nikakvih naučnih radova iz te problematike, pa nema stručne nomenklature. Takvih radova nema ni za druge dijelove Jugoslavije osim za Sloveniju, čiju je zemljišnu razdiobu prikazao S. v. Ilešič, (Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana, 1950.). Upućen sam zbog toga na poređenje s rezultatima dobivenim na području Slovenije.

¹¹³ S. Ilešič, o. c., str. 85 i 86.

Sl. 8 Osamljena gospodarstva sa zatvorenim okupljenim posjedom (1863. g.) A — gospodarstvo Bačun, B — gospodarstvo Andrian, C — gospodarstvo Grofelnik, D — položaj navedenih gospodarstava u katastarskim općinama. 1 kuće, 2 gospodarske zgrade, 3 vinogradi, 4 oranice, 5 voćnjaci, 6 livade, 7. pašnjaci, 8 šume, 9 granice parcela.

Fig. 8. *Economies isolées à possession groupée fermée (en 1863).* A — économie Bačun, B — économie Andrian, C — économie rGrofelnik, D — situation des économies indiquées dans les communes cadastrales.

1 maisons, 2 bâtiments d'exploitation, 3 vignes, 4 terres arables, 5 vergers, 6 prairies, 7 pâturages, 8 forêts, 9 limites de parcelles.

težila su da zadovolje vlastite potrebe. Vezana gospodarstva mogla su imati i posebne karakteristike, uvjetovane njihovim različitim postankom, koji je mogao biti dvostruk.

Karakteristika vezanog podtipa bila je veća zbijenost gospodarstva, a time i jača međusobna veza susjednih obradivih površina, koje su još uvijek sačuvala okupljeni karakter. Redovno su postojala dvojna ili trojna gospodarstva, a tek u izuzetnim slučajevima i pravi zaseoci (manji). Do zbijanja gospodarstva dolazilo je ili koncentracijom onih gospodarstava, koja nisu bila u međusobnoj rodbinskoj vezi, ili pak diobom prvobitnih okupljenih posjeda većih površina.

Značajka je prvih, da su — pored individualno korištenih pašnjaka — katkada imali i zajedničke pašnjake. Iako su primjeri zajedničkog iskorišćivanja pašnjaka izuzetni, oni su vrlo karakteristični. Zajedničko iskorišćivanje pašnjaka ostatak je ranijih posjedovnih odnosa, kad su vlastelinstva pojedinim gospodarstvima (pored njihovih individualno korištenih pašnjaka) dala na uživanje i neke zajedničke. Ti su patentom od god. 1853. također postali vlasništvo seljaka, ali ih ovi nisu podijelili. Ove su pašnjake koristila samo ona gospodarstva, koja su to pravo vukla iz prošlosti, dakle starija. Analiza rasporeda zajedničkih pašnjaka i gospodarstava, koja su te pašnjake iskorišćivala, veoma je važna, jer može biti putokaz pri određivanju starosti pojedinih gospodarstava, razumije se u ograničenoj mjeri i uz uvjet da se upotrebe i drugi izvori i podaci (među ostalim i crkvene matice). Pašnjaci su inače i ovdje vršili ulogu zaštitnih pojasa, kao i kod zatvorenih okupljenih posjeda. Gospodarstva nisu međutim bila strogo individualistična kao ona zatvorena. Prostorni odnos ostalih površina nije bio strogo lučen, jer se neke parcele susjednih gospodarstava miješaju, dok su livade redovno bile odvojene i nalazile su se u dolinskim ravnima. No ostali dio posjeda još je uvijek bio okupljen.

Nešto su drugačije prilike kod vezanih okupljenih posjeda, koji su nastali diobom prvobitno većeg zadržanog ili individualnog posjeda. Usprkos jedinstvenom podrijetlu, raspored gospodarskih površina mogao je biti dvojak, što je ovisilo o veličini prvobitnog posjeda. U slučaju da je kod dioba postojala mogućnost stvaranja manjih osamljenih gospodarstava s okupljenim posjedima i bez cijepanja parcela, nastali su ili zatvoreni ili vezani okupljeni posjedi s karakteristikama pripadajućih podtipova. Nije bilo bitnih razlika između ovako nastalih vezanih okupljenih posjeda i ranije spomenutih vezanih, koji su nastali koncentracijom gospodarstava, koja nisu bila u rodbinskim vezama, osim što su kod rodbinskih gospodarstava slučajevi zajedničkog uživanja pašnjaka bili češći. U slučajevima, gdje nedovoljne površine poljoprivrednog zemljišta ili pak koncentracija oranica na jednom mjestu nisu omogućivale izdvajanje gospodarstava, nastale su grupe kuća na podijeljenom dvorištu ili u njegovoj blizini, dok je u prostornom rasporedu poljoprivrednih površina došlo do znatnih promjena zbog potrebe cijepanja nekih parcela. Posjed je još uvijek ostao koncentriran oko kuće, ali nije više bio kompaktan, jer su parcele pojedinih gospodarstava sada jako izmiješane. Karakter okupljenog posjeda izgubio se, a zemljišna je razdioba dobila značajke tipa sekundarne razdiobe u blokove, o čijim će karakteristikama biti govora nešto kasnije.

Osamljena gospodarstva s okupljenim posjedima opisanih podtipova dominirala su na zaravni i određivala cjelokupni izgled agrarnog pejzaža sve do vremena agrarne preobrazbe. Bila su razbacana po reljefnim rebrima, njihovim blažim padinama, a manje i uz dolinske ravni. Zatvoreni podtipovi bili su najčešći uz podvodne dolinske ravni, na mjestima po-dalje od prometnih linija i nekadašnjih vlastelinskih središta. Vezani su podtipovi prevladavali na pristupačnijim lokalitetima i u blizini vlastelin-skih središta.

Veličinom su se posjedi znatno razlikovali čak i unutar pojedinih podtipova. Zadržno gospodarstvo Bačun (Sl. 8., oznaka A, posjed 24 ha 73 ara i 24 m²) u selu Komor katastarske općine Mače (na brežuljcima sjeverne padine Strugače) nalazilo se u prostoru vezanih podtipova. Navedeni primjer zatvorenog tipa predstavlja izuzetak u tom području i smješten je u dolinskoj ravni malog potoka. Na istoj su slici (oznaka B i C) prikazani predstavnici zatvorenih podtipova katastarske općine Desinič, na južnoj podgorskoj zoni i u zaleđu Desiničke gore. Dok su u podgorskoj zoni prevla-davali zaseoci, u šumskom su zaleđu bila rijetka osamljena gospodarstva s patu-ljastim okupljenim posjedima zatvorenog podtipa. Posjed B imao je samo 1 ha, 21 ar i 57 m² ukupne površine, a posjed C tek 90 ara i 19 m². Možemo reći, da nave-dene veličine posjeda predstavljaju krajnje vrijednosti. Većih seoskih gospodarstava od zadržnog posjeda Bačun nisam našao. Općenito su zatvoreni okupljeni posjedi bili veći od vezanih podtipova.

Karakteristike vezanih podtipova ilustrira sl. 9. Selo Repovec, u katastarskoj općini Zabok, bilo je isključivo sastavljeno od osamljenih gospodarstava s vezanim okupljenim posjedom. Gospodarstva nisu bila rodbinski vezana i nisam našao tra-gova o zajedničkom iskorišćivanju pašnjaka. Sva tri prikazana gospodarstva imala su u prosjeku posjede od 13 ha, 86 ara i 87 m². Selo Sjekirišće, u katastarskoj općini Začretje, bilo je sastavljeno od razbacanih osamljenih gospodarstava. Za razliku od prethodnog slučaja, ovdje je do zbivanja došlo diobom prvobitnog za-družnog posjeda Kovačić. Očuvana su dva zajednička pašnjaka, a prosječna veli-čina posjeda iznosila je 9 ha, 81 ar i 05 m². Selo Skarićevo, u istoimenoj katastar-skoj općini, pretežno je bilo sastavljeno od osamljenih gospodarstava s vezanim okupljenim posjedom. Prikazan detalj sela predstavlja koncentraciju četiriju gospodarstava, koja su nastala diobom dvaju starijih i većih posjeda. Nisu se očuvali tragovi zajedničkih pašnjaka, ako su ih uopće i zajednički uživali.

Navedeni predstavnici ne predstavljaju slučajno nađene primjere spomenutih podtipova, već ilustriraju opće prilike u oblicima seoskih naselja i njihove zemljišne razdiobe. U datim oblicima i različitim varijantama oni su davali pečat izgledu gotovo svake katastarske općine, u kojima su tek mjestimično postojali zaseoci i njima karakteristični oblici zemljišne razdiobe.

Zaseoci su bili brojniji u podgorskoj zoni, i oblici njihove zemljišne razdiobe bitno su se razlikovali od onih uz osamljena gospodarstva. Parcele susjednih gospodarstava jednog zaseoka bile su međusobno pomiješane, pa posjed nije bio okupljen. Većina parcela imala je nepravilne oblike. Njihov je položaj i oblik također bio određen topografskim prilikama terena, ali u manjoj mjeri kod okupljenih posjeda uz osamljena gospodarstva.

Ovaj mnogo raspravljani oblik zemljišne razdiobe dobio je naziv zaseoski (slov. »zaselška razdelitev«),¹¹⁴ jer je najčešće vezan uz zaseoke. Opazilo se među-tim, da se navedene karakteristike zemljišne razdiobe javljaju i uz manja zbivanja sela, te da sam termin ne ukazuje na genezu oblika. Zbog toga je taj termin na-

¹¹⁴ S. Ilešič, Kmetska naselja na vzhodnem Gorenjskem, Geografski vestnik, Ljubljana, 1933., str. 3—94.

pušten i uzet je prvobitni, koji je postavio već A. Meitzen¹¹⁵ na osnovu vanjskog izgleda¹¹⁶, t. j. oblika parcela (njem. Blockflur, Blockgemengeflur; franc. champs en blocs, champs ouverts et irreguliers). S. Ilešič je u svom ranijem radu¹¹⁷ upotrebio naziv »zaseoska«, ali je već tada izdvajao »razdiobu prvotnih zaselaka« i »razdiobu drugotnih zaselaka«. U najnovijem radu mijenja i ove nazive pa, u skladu s novom terminologijom, umjesto prvotnih zaselaka upotrebljava naziv prvotne razdiobe na »grude« (blokove), a umjesto sekundarnih zaselaka, sekundarne (»drugotne«) razdiobe na blokove. Čini se, da ni termin »razdiobe na blokove« nije uvijek najprikladniji. Parcele tog tipa zemljišne razdiobe nemaju uvijek izgled blokova i u našem su kraju prevladavali pravilniji i izduženi oblici parcela. Usprkos tome, zadržat ću oznaku »razdiobe na blokove«, jer mi bolji narodni izraz nije poznat.

Do agrarne preobrazbe u našem su kraju bila zastupana oba tipa, ali su primjeri sekundarne razdiobe (Sl. 10) bili daleko brojniji od prvobitne razdiobe na blokove. Oblici sekundarne razdiobe nalazili su se po čitavom kraju (ali pretežno u podgorskoj zoni), a prvobitni isključivo u podgorskoj zoni.

Na mnogo su mjesta utvrđeni manji zaseoci, sastavljeni od nekoliko gušće zbitih kuća na manjem seoskom prostoru. Nije bilo pravilnosti u međusobnom rasporedu seoskih domova, koje je obično vezao širok pojas pašnjaka, bez međusobnih ograda. Većina ovakvih zaselaka imala je patronimičke nazive, a svi stanovnici (ili većina njih) pojedinog zaseoka nosili su isto prezime. Posjedi su sitniji od onih kod osamljenih gospodarstava i razbacani po čitavom seoskom prostoru. No najveći se dio nalazio u blizini kuća, očito unutar međa nekadašnjeg okupljenog posjeda. Očuvani su tragovi zajedničkog uživanja pašnjaka. Ovaj je tip zemljišne razdiobe nastao diobom prvobitno osamljenog gospodarstva s okupljenim posjedom; odatle i naziv sekundarne razdiobe na blokove. Već sam kod prikaza vezanog podtipa okupljenih posjeda ukazao na mogućnost, da je postao okupljanjem dionika uz staro dvorište i cijepanjem ranijih okupljenih parcela. Na taj su način postali u našem kraju svi primjeri ove vrste zemljišne razdiobe. Ilustrirat ću takav postanak na slijedećem primjeru (Sl. 10, zaselak pod oznakom A).

Selo Juranščina smješteno je u podgorskoj zoni Ivančice u katastarskoj općini Belec. Raspored poljoprivrednih površina sela prilagođen je osobinama seoskog prostora. Na višim padinama Ivančice nalaze se šume, a na nižim i blažim obradive površine. Vinogradi zauzimaju granični pojas navedenih dviju zona. Početkom agrarne preobrazbe (oko god. 1860.) selo je brojilo nekoliko zaselaka, od kojih je zaselak Babić zauzimao središnji položaj između izvorišnih krakova potoka Batine, a sastojao se od pet gospodarstava — Babića (posjed 1-Ivana, 2-Florijana, 3-Jakova, 4-Martina i 5-Petra). Posjedi pojedinih gospodarstava bili su izmiješani, a parcele su bile brojne i dosta pravilne. Pocijepanost posjeda nije prvobitna, već je rezultat diobe zadružnog okupljenog gospodarstva Babić. O toj diobi nemamo nikakvih pismenih podataka, jer je provedena prije uvođenja katastra i gruntovnice, no na tu diobu upućuju osobine zemljišne razdiobe. Dok su obradive površine bile vlasništvo pojedinih individualnih gospodarstava, pašnjak (parcela 4115) i šuma (Kestenjevac, parcela 4146) u blizini kuća iskorišćivani su zajednički. Za takav posjedovni odnos ima pored nasljednih prava i ekonomskih razloga. Lako pristupačan pašnjak pored kuće služi za zajedničku ispašu. Sama korist šuma (kestenovo

¹¹⁵ A. Meitzen, Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen, Bd. I—II, s atlasom, Berlin, 1895.

¹¹⁶ Blockförmige Aufteilung, prema R. G r a d m a n n, Die ländlichen Siedlungsformen Württembergs, Pet. Mitt. I., 1910., str. 184.

¹¹⁷ S. Ilešič, Kmetiska naselja na vzhodnem Gorenjskem, Geografski vestnik, Ljubljana, 1933., str. 3—4.

drvo odličan je materijal za kolce u vinogradima) bila bi dovoljan razlog njezine diobe, a što ona nije provedena, rezultat je diobe zadruge prije god. 1853., kad su Babići tek postali pravni vlasnici šume. Zajedničko uživanje pašnjaka i šuma znak je podrijetla uživaoca od izvorno zajedničkog gospodarstva, što uostalom potvrđuju njihova ista prezimena.

Početni stadij razvoja zaseoka sa sekundarnom razdiobom na blokove dat je na primjeru gospodarstva Salković (Sl. 10., oznaka B) iz katastarske općine Donja Šemnica, koja se, osim manjeg zbijenog sela Kraljevec, sastojala isključivo od osamljenih gospodarstava s okupljenim posjedima vezanog i zatvorenog oblika. Katastar iz god. 1860. navodi četiri gospodarstva Salkovića (oznaka 1- posjed Mirka, 2- Stjepana, 3- Petra i 4- Mihajla), čiji se posjed nalazio s obje strane potoka Šemnice). Uz potok su bile livade, dok su oranice zapremale više dijelove, a iza ovih su se nalazile šume. Očito se i ovdje radi o prvobitno okupljenom posjedu, koji se najprije cijepao u dva dijela. Svaki je dionik dobio dio na jednoj strani toka. Pretežno je posjed još uvijek ostao okupljen, ali su rubni dijelovi podijeljeni između gospodarstava s obje strane toka. Unutar međa posjeda niti jedna parcela nije pripadala gospodarstvima drugog prezimena, što je znak prvobitne pripadnosti posjeda jednom gospodarstvu. Podijeljena gospodarstva zajednički su iskorišćivala dva pašnjaka (parcele 850 i 1011). Iako se u konkretnom slučaju još uvijek nije radilo o gotovom obliku sekundarne razdiobe na blokove, taj je proces bio u toku. Stvara se jezgra budućeg zaseoka.

Oblikom se ovi zaseoci nisu razlikovali od zaselaka s prvobitnom razdiobom na blokove, koji su od početka imali taj oblik. Posljednji redovno nisu imali patronimičkih oznaka i donekle su se zemljišnom razdiobom razlikovali od sekundarne razdiobe na blokove. Posjedi su bili razbacani po čitavom seoskom prostoru, ali bez ikakva pravila i reda, što kod zaselaka sa sekundarnom razdiobom nije bio slučaj. Kod ovih je naime raspored parcela pojedinih gospodarstava bio određen rasporedom poljoprivrednih površina i šuma prvobitno okupljenog posjeda, a kod diobe je postojala težnja, da dionici dobiju dio svake parcele. Čestice su bile razbacane, ali po nekom pravilu i redu, i uglavnom su bile u međama starog okupljenog posjeda. To je uvjetovalo razlike u oblicima parcela; blokovski su oblici diobama izgubili nepravilne crte i postali su pravilniji i izduženiji što kod parcela prvobitne razdiobe nije bio slučaj. Kod prvobitne razdiobe pretežni dio posjeda nije bio nužno koncentriran oko kuća, kao kod zaselaka sa sekundarnom razdiobom.

Karakteristike zemljišne razdiobe pokazuju, da zaseoci s prvobitnom razdiobom na blokove nisu svoj oblik dobili postepenim širenjem jezgara nastalih diobom prvobitno okupljenog posjeda, već naseljavanjem većeg broja domaćinstava, koja nisu bila u rodbinskim vezama. Oko veće aglomeracije nisu se mogli stvoriti okupljeni posjedi. Ovi se oblici genetski razlikuju od zaselaka sa sekundarnom razdiobom na blokove.

(Nastavak u slijedećem broju)

RÉSUMÉ

Le Prigorje* de la chaîne montagneuse d'Ivančica

Etude d'évolution d'un paysage agraire

par I. Crkvenčić

L'objet des recherches dont s'occupe ce travail sont les contreforts appartenant de la chaîne de montagnes Ivančica, dans le Zagorje Croate, partie de la Croatie, au nord ouest de Zagreb. Le paysage agraire tel qu'il apparaît sur les vastes contreforts, s'étendant jusqu'à 20 km de largeur et 50 km de longueur, est formé par des couches tertiaires (200—400 m d'altitude absolue), alors que les crêtes, dont le sommet le plus haut est de 1061 m, sont escarpées et formées surtout par des roches mésozoïques très résistantes. Les hauteurs supérieures à 400 m ne sont ni habitées ni cultivées.

Le caractère essentiel du Zagorje Croate est représenté par une grande densité de population (147 habitants par kilomètre carré) et une propriété minuscule (66,5% des économies ne dépassent guère 3 hectares), à parcelles dispersées dont le nombre est de 20 à 30 par économie. Prédominant dans ce paysage les hameaux, avec de petits champs ouverts et des bosquets encore conservés sur les pentes escarpées. Les ressources économiques de la région ne suffisent pas à nourrir sa population nombreuse (c'est la région la plus peuplée de Yougoslavie), de sorte que le Zagorje Croate représente un foyer d'émigration très intense. L'accroissement effectif du nombre de la population ne correspond pas à l'accroissement naturel, car depuis le début du XXe siècle le nombre des émigrés dépasse sensiblement celui des habitants restés à la maison. Depuis la deuxième guerre mondiale la population est en baisse.

Cette situation démographique est conditionnée par les caractères géographiques de la région, son rôle dans le passé et sa transformation agraire depuis la moitié du XIXe siècle. Le but de ce travail est d'expliquer, sur l'exemple des contreforts méridionaux de la chaîne d'Ivančica — partie la plus importante du Zagorje Croate — les causes de l'évolution et l'aspect actuel du paysage agraire ainsi que les possibilités économiques de sa population.

Sommairement, les résultats de ce travail dépassent le cadre de la région format l'objet de ces investigations, car une grande partie du reste de la Croatie appelée autrefois civile (par opposition aux Confins militaires) a connu une évolution analogue.

Dans la description des caractères naturels de cette région, on a démontré l'évolution du relief des contreforts et souligné leur genèse fluviale, jusqu'à une altitude de 400 m. Prigorje a la forme d'un plateau, ondulé par de nombreuses vallées en côtes saillantes. Cet aspect côtelé est typique pour l'espace du Prigorje. On a émis des doutes quant à la possibilité d'existence des formes abrasives même dans les altitudes dépassant 400 m, à cause de jeunes mouvements tectoniques et l'intense déblaiement de matériaux.

Les moyennes de température sont plus basses que les moyennes des régions voisines, ce qui est le résultat des inversions violentes de température (jusqu'à

* «Prigorje» est l'appellation général des paysages exposé au soleil à climat doux et abrités par la montagne.

15° C.). Les parties les plus basses sont froides en hiver, avec des brouillards fréquents. Pour des raisons climatogènes (accumulation pleistocène de matériaux dans les vallées) et du lavement récent du sol (par suite de l'essartage intense des pâturages et forêts au milieu du 19e siècle), les vallées sont même sujettes à des inondations. On voit par conséquent que les conditions naturelles les plus favorables sont celles de la partie élevée des contreforts, dans la zone des crêtes, à une altitude de 300 à 400 m.

La zone submontagneuse, à cause de ses avantages naturels, a été peuplée la première. Au moyen âge, cette zone a dû être assez peuplée, ainsi qu'on peut le croire d'après le grand nombre de châteaux forts, demeures seigneuriales et paroisses. A la même époque, les vastes parties plus basses des contreforts ont été faiblement peuplées. Cependant, les données sur le paysage agraire moyenâgeux nous manquent dans cette zone de colonisation primitive. A l'heure actuelle, ces périodes historiques restent aussi en dehors de la portée d'une reconstruction géographique efficace. Le fait de trouver des hameaux avec la division primaire et secondaire en blocs justifie l'assertion selon laquelle, dans les espaces de colonisation moyenâgeuse, les économies isolées avec possessions groupées ne constituaient pas l'unique forme d'habitat rural et de répartition des terres ainsi qu'il devrait en être d'après l'opinion sur la dépendance de ces formes d'habitat rural de l'économie familiale (de l'ancien type slave).

Tout le 15e siècle représente une époque de transition dans l'évolution de notre région. La densité de la population est toujours encore limitée aux parties des contreforts situées le long des crêtes de montagnes, mais la colonisation secondaire commence déjà à se manifester, c'est à dire qu'elle s'élargit vers les parties plus basses du Prigorje. L'apparition d'une noblesse plus nombreuse conditionne de nouvelles formes sociales et économiques, ce qui n'a pas manqué de se refléter également sur le nouveau paysage tel qu'il a prédominé jusqu'à la transformation agraire du milieu du 19e siècle.

La colonisation secondaire commence après la bataille de Krbava, en 1493, quand la population croate émigre des régions de Croatie et de Bosnie envahies ou menacées par les Turcs. L'intensité de cette colonisation secondaire est démontrée par la comparaison de la grandeur et de la répartition des propriétés seigneuriales et des paroisses dans la première moitié du 16e siècle avec le nombre et la répartition des paroisses et des habitats ruraux dans la deuxième moitié du 17e siècle. Il ressort de ces données que la colonisation secondaire a été la plus intense de la moitié du 16e au milieu du 17e siècle. Cependant, cette colonisation rapide ne représentait nullement un peuplement rapide d'un nombre limité de villages, mais une extension accélérée de l'espace habité. Elle s'est poursuivie, quoique en moindre mesure, jusqu'au 18e siècle. Au cours des trois siècles de la durée de cette colonisation secondaire, le nombre hameaux des paysans corvéables a été décuplé dans la partie du Prigorje le moins densément peuplée jusque là.

La colonisation secondaire était accompagnée du défrichement des forêts et de l'aménagement des surfaces labourables. La région autrefois boisée changea son aspect en terrains essartés, où les parcelles cultivables étaient entourées par des bosquets, restés sur les versants plus abruptes. On ne peut expliquer ce nouveau paysage, en ce qui concerne sa genèse et son évolution, que par la connaissance des rapports de possession tels qu'ils existaient à l'époque de la colonisation, notamment quant aux pâturages et forêts. Car ces rapports ne différaient point de la situation existant alors dans les autres régions de la Croatie civile.

Si nous considérons les prescriptions juridiques générales et les circonstances spéciales de notre région au commencement de la deuxième moitié du 19e siècle, nous pouvons constater deux manières différentes de la jouissance des pâturages et forêts au cours de l'époque féodale. Dans la zone de la colonisation primaire des contreforts, le long des crêtes de montagne, le principe du droit de faire du bois et de pacage en commun a prévalu dans les domaines seigneuriaux, alors que les paysans de la colonisation secondaire ont pu jouir de leur droit de pacage et de faire du bois d'une manière individuelle. Ces différences ne peuvent s'expliquer par l'abondance ou par le manque de forêts et pâturages dans les zones respectives, car

il y en avait assez dans une partie comme dans l'autre. Par contre, la concordance des zones des droits de possession différents avec les colonisations intervenues à diverses époques, démontre que les manières différentes de la jouissance des pâturages et forêts ne peuvent être expliquées que par l'existence de différents systèmes agraires, à l'époque de l'introduction de ces rapports de possession.

(Continuation dans le numero prochain).

(Traduit par R. Maixner)

VELJBITSKA PRIMORSKA TADINA

Prilog gospodarske evolucije kršak priobala

IVANČICE

Priloga knjige

... koji imaju izrazitu i vrlo razliku planinske i dolinske prirode. Karakteristično je to što planinske strane su mnogo više vertikalno razvijene, što je vidljivo iz različitosti i različitosti različitih vrsta, koje se pojavljuju u raznim vrstama i različitosti.

... koji je vrlo važan za razliku između dolinske i planinske prirode. Drugi važni podaci su to što dolinske strane su mnogo više razvijene, što je vidljivo iz različitosti i različitosti različitih vrsta, koje se pojavljuju u raznim vrstama i različitosti.

... koji je vrlo važan za razliku između dolinske i planinske prirode. Drugi važni podaci su to što dolinske strane su mnogo više razvijene, što je vidljivo iz različitosti i različitosti različitih vrsta, koje se pojavljuju u raznim vrstama i različitosti.

... koji je vrlo važan za razliku između dolinske i planinske prirode. Drugi važni podaci su to što dolinske strane su mnogo više razvijene, što je vidljivo iz različitosti i različitosti različitih vrsta, koje se pojavljuju u raznim vrstama i različitosti.

... koji je vrlo važan za razliku između dolinske i planinske prirode. Drugi važni podaci su to što dolinske strane su mnogo više razvijene, što je vidljivo iz različitosti i različitosti različitih vrsta, koje se pojavljuju u raznim vrstama i različitosti.

... koji je vrlo važan za razliku između dolinske i planinske prirode. Drugi važni podaci su to što dolinske strane su mnogo više razvijene, što je vidljivo iz različitosti i različitosti različitih vrsta, koje se pojavljuju u raznim vrstama i različitosti.